

วารสาร
ประวัติศาสตร์
ธรรมศาสตร์

THE THAMMASAT
**JOURNAL
OF
HISTORY**

ประวัติศาสตร์ที่ไม่ได้ถูกบันทึก: เหมืองดีบุกและชุมชนจีน
ในคาบสมุทรมลายูในศตวรรษที่ 19
Unrecorded History: Tin Mine and Chinese Community
on the Malay Peninsula in the 19th Century

ปิยดา ชลวร

Piyada Chonlaworn

Associate Professor, Department of Area Studies

Faculty of International Studies,

Tenri University

Email: 2515226@gmail.com

*ได้รับบทความเมื่อวันที่ 28 พฤศจิกายน 2561; แก้ไขปรับปรุงเมื่อวันที่ 14 ตุลาคม 2562; อนุมัติให้ตีพิมพ์เมื่อวันที่ 29 ตุลาคม 2562

บทคัดย่อ

บทความนี้ศึกษาเรื่องราวของเหมืองดีบุกในบริเวณตอนกลางของคาบสมุทรมลายูในช่วงศตวรรษที่ 19 ถึงต้นศตวรรษที่ 20 โดยเน้นที่แถบเมืองยะลาและรามัน (ปัจจุบันอยู่ในจังหวัดยะลา) ซึ่งติดกับชายแดนมาเลเซียหรือบริติชมลายาในตอนนั้น บริเวณแถบนี้มีแหล่งแร่ดีบุกที่สำคัญอยู่หลายแห่งและมีคนจีนเข้ามาหาแร่มาเป็นเวลานาน แต่ไม่ค่อยเป็นที่รู้จักกันเท่าใดนักเนื่องจากงานเกี่ยวกับอุตสาหกรรมเหมืองดีบุกและนายทุนจีนที่เข้าไปทำเหมืองดีบุกมักเน้นไปที่ฝั่งตะวันตกของคาบสมุทรมลายูอย่างเปรัก สลังงอร์ ภูเก็ตและระนอง การศึกษาเรื่องของเหมืองในบริเวณนี้ทำให้เห็นถึงรูปแบบการทำเหมืองดีบุกและการจัดการภายในเหมืองในบริเวณตอนในที่ไม่เหมือนกับเหมืองในฝั่งตะวันตกเนื่องจากมีลักษณะทางกายภาพและภูมิหลังทางการเมืองต่างกัน เหมืองในแถบยะลาและรามันมีเจ้าเมืองท้องถิ่นชาวมลายู เจ้าภาษีและกงสีชาวจีนเป็นผู้ร่วมทุนแบ่งผลประโยชน์กัน แต่ในขณะเดียวกันก็เป็นคู่แข่งกันด้วย แต่ละฝ่ายต่างก็มีบทบาทในด้านการเมืองและเศรษฐกิจและมีความเกี่ยวพันกันอย่างแยกไม่ออก บทความนี้ชี้ว่าสังคมในเหมืองแรมันแม้จะอยู่ไกลจากศูนย์กลางความเจริญแต่มีความเป็นพหุสังคมสูง มีการเคลื่อนย้ายถิ่นฐานและการข้ามเขตแดนของของคนในบริเวณนั้นอยู่ตลอดเวลา พุดได้ว่าการศึกษาเรื่องของเหมืองและสังคมของคนในนั้นทำให้เราต้องกลับมาทบทวนแนวคิดเรื่องรัฐชาติและเขตแดนใหม่

คำสำคัญ: รามัน, ยะลา, เหมืองดีบุก, แรงงานชาวจีน, คาบสมุทรมลายู

Abstract

Social and economic history in an outlying area such as Thailand's deep south has long been neglected despite its abundance of natural resources like tin and its economic vitality. This paper aims to fill this gap by outlining the history of tin-mining area in Rahman, now integrated as Yala province, in the nineteenth and early twentieth century. It focuses on the interaction between people involved in the tin business; Chinese mining labor, kongsi, tax collector, local Malay rulers, the central government in Bangkok, and British entrepreneurs who engaged in the business in the latter half of the nineteenth century. This paper demonstrates the characteristic of the business in this area that differs from those in Phuket or Ranong, while pointing out the fluid movement of people and commodities that goes beyond the concept of nation-state boundary.

Keywords: Rahman, Yala, Tin mine, Chinese labor, Malay Peninsula

1. บทนำ

หากพูดถึงเศรษฐกิจของไทยตั้งแต่การทำสนธิสัญญาเบาว์ริงใน ค.ศ. 1855 สินค้าออกที่สำคัญของไทยนอกจากสินค้าเกษตรแล้วคือ แร่ดีบุกและวัสดุที่ทำจากดีบุก ดีบุกและตะกั่วพบมากในชายฝั่งตะวันตกของไทยตั้งแต่ระนอง พังงา และภูเก็ตต่อไปถึงรัฐเปรัก สลังงอร์ และเนกัรี เซมปีลันในประเทศมาเลเซีย เริ่มแรกคนมลายูและคนพื้นเมืองเป็นคนบุกเบิกการหาดีบุกมาตั้งแต่สมัยโบราณ เมื่อดีบุกเป็นที่ต้องการของต่างประเทศทั้งในเอเชียและยุโรปจากกระแสการค้าโลกในคริสต์ศตวรรษที่ 17 และ 18 คนจีนจึงเข้ามาบุกเบิกทำเหมืองต่อและเข้ามาเป็นแรงงานจำนวนมากในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 อุตสาหกรรมเหมืองดีบุกเฟื่องฟูมาจนถึงราวทศวรรษ 1970 หลังจากที่ยุทธวิธีที่ทำจากดีบุกถูกแทนที่ด้วยพลาสติก ด้วยความที่การหาและถลุงแร่ดีบุกและตะกั่วที่ดำเนินมาเป็นเวลาเกือบสามร้อยกว่าปี คงจะไม่เป็นการเกินเลยหากจะกล่าวว่าชุมชนจีนในภาคใต้และส่วนใหญ่ของคาบสมุทรมลายูที่ก่อตัวขึ้นได้ทุกวันนี้เริ่มมาจากแรงงานในเหมืองดีบุก อย่างไรก็ตามเรากลัวยุ่เกี่ยวกับกิจการเหมืองดีบุกและแรงงานจีนที่เข้ามาในช่วงนั้นน้อยมาก งานส่วนใหญ่มักจะเป็นเรื่องของอุตสาหกรรมเหมืองในบริติชมลายา¹ งานที่เกี่ยวกับอุตสาหกรรมเหมืองของไทย หากมีก็จะเป็นงาน

¹ เช่น Wong Lin Ken, *The Malayan Tin Industry to 1914 : with Special Reference to the States of Perak, Selangor, Negri Sembilan and Pahang* (Arizona: University of Arizona Press, 1965); Yip Yat Hoong, *The Development of the Tin Mining Industry of Malaya* (Kuala Lumpur: Univer-

ที่ศึกษาฝั่งตะวันตกอย่างระนองและภูเก็ต²

แต่จริง ๆ แล้วดีบุกไม่ได้พบในฝั่งตะวันตกของคาบสมุทรมลายู อย่างเดียว ตอนในของคาบสมุทรอย่างตอนเหนือของรัฐเปรักต่อตอนใต้ของจังหวัดปัตตานี ยะลา และนราธิวาส รัฐปาหัง กลันตัน และตรัง กานูก็มีทรัพยากรธรรมชาติอย่างดีบุกและทองอยู่เป็นจำนวนมากเช่นกัน นิโคลัส ดอดจ์ (Nicholas Dodge) ชาวอเมริกันที่จริงแล้วฝั่งตะวันออกของคาบสมุทรมลายูเป็นศูนย์กลางของการถลุงแร่ดีบุกมาก่อน แต่หลังจากที่มีการพบดีบุกในรัฐเปรักในกลางคริสต์ศตวรรษที่ 19 ทำให้เปรักกลายเป็นศูนย์กลางของอุตสาหกรรมเหมืองดีบุกและเป็นแหล่งส่งออกดีบุกแทน ฝั่งตะวันออกของคาบสมุทรนั้นมีทองคำเป็นจำนวนมากโดยเฉพาะในกลันตัน ทองจึงกลายเป็นสินค้าออกที่สำคัญของฝั่งตะวันออกมากกว่าดีบุก³ และด้วยความที่มีการทำเหมืองดีบุกและทองคำ กระจัดกระจายอยู่ตามแหล่งต่าง ๆ ทำให้มีแรงงานจีนเข้ามาและเกิดเป็นชุมชนจีนเล็ก ๆ ในแต่ละเหมือง

sity of Malaya Press, 1969); Francis Kok-Wah Loh, *Beyond the Tin Mines: Coolies, Squatters and New Villagers in the Kinta Valley, Malaysia, c. 1880-1980* (Melbourne: Oxford University Press Australia, 1989).

² เช่น พรรณี อวนสกุล, “กิจการเหมืองแร่ดีบุกกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจภาคใต้ของประเทศไทย พ.ศ. 2411-2474,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท บัณฑิต, แผนกวิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522); Jennifer Cushman, *Family and State: The Formation of a Sino-Thai Tin-mining Dynasty 1797-1932*. (Singapore: Oxford University Press, 1991).

³ Nicholas Dodge, “Mineral Production on the East Coast of Malaya in the Nineteenth Century,” *Journal of the Malaysian Branch of the Royal Asiatic Society* 50, no.2 (1977):101.

งานศึกษาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์เศรษฐกิจในฝั่งตะวันออกของคาบสมุทรมลายูที่ผ่านมา มีเพียงงานของดอดจ์ที่พูดถึงการผลิตของและตีบุกในฝั่งตะวันออกของคาบสมุทรมลายู⁴ และงานของฟิลิปส์ คิง (Philip King) ที่ศึกษาดัชนีภาพทางเศรษฐกิจและความเป็นพหุสังคมของดินแดนตอนในอย่างเมืองรามัน⁵ นอกจากความสำคัญของเหมืองในฝั่งตะวันออกจะถูกบดบังด้วยอุตสาหกรรมเหมืองในฝั่งตะวันตกแล้ว ด้วยความห่างไกลจากศูนย์กลางการปกครองทำให้บริเวณนี้ถูกมองว่าเป็นดินแดนชายขอบ ห่างไกลความเจริญ เรื่องราวของเหมืองแร่และชุมชนจีนในบริเวณในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้จึงเป็นเสมือนประวัติศาสตร์ที่ถูกลืม

อีกประเด็นหนึ่งคือหากเราพูดถึงเศรษฐกิจของภาคใต้ของไทยคงหนีไม่พ้นที่จะพูดถึงเรื่องบทบาทของคนจีนที่เข้ามาในสยามในต้นสมัยรัตนโกสินทร์ งานศึกษาที่ผ่านมาส่วนใหญ่พูดถึงตระกูลที่ประสบความสำเร็จจากการทำการค้าและสร้างความสัมพันธ์กับเจ้าปกครองสยามจนได้เป็นเจ้าของหรือนายทุนรายใหญ่ เช่น ตระกูลคอในระนอง⁶ ตระกูลงานทวีในภูเก็ต⁷ คนจีนในหาดใหญ่⁸ หรือศึกษาบทบาทของทุนจีนใน

⁴ เรื่องเดียวกัน.

⁵ Philip King, "Chinese Enterprise and Malay Power: Nineteenth Century Central Malaya from a Regional Perspective," *Chinese Southern Diaspora Studies* 1 (2007): 97-105.

⁶ Jennifer Cushman, *Family and State: The Formation of a Sino-Thai Tin-Mining Dynasty 1797-1932*. (Singapore: Oxford University Press, 1991).

⁷ ศุภิมา นฤมล วงศ์สุภาพ, *สาวไทยตระกูล "งานทวี" แลวิถีและพลังมังกรใต้* (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2544).

⁸ ศุภการ สิริไพศาล, *พัฒนาการของกลุ่มทุนและเครือข่ายธุรกิจท้องถิ่นใน*

ภาพรวม⁹ ในขณะที่เรื่องเกี่ยวกับแรงงานจีนซึ่งเข้ามาทำงานเป็นจำนวนมากและเป็นพลังขับเคลื่อนเศรษฐกิจที่สำคัญกลับแทบจะไม่มีงานที่พูดถึง ด้วยความที่พวกเขาเหล่านี้ไม่ได้เป็นพ่อค้าหรือนายทุนใหญ่แต่เข้ามาทำงานในเมืองแร่หรือทำการเกษตร จึงกระจัดกระจายอยู่ตามเมืองเล็ก ๆ หรือในเขตชนบทมากกว่า และแทบจะไม่มีบันทึกเกี่ยวกับพวกเขาในพงศาวดารหรือบันทึกของทางการ เรื่องราวของแรงงานชาวจีนจึงเรียกได้ว่าเป็น “ประวัติศาสตร์ที่ไม่ได้ถูกเขียนขึ้น” อย่างที่แมรีซอเมอร์ส ไฮดวูล์ (Mary Somers Heidhues) ได้ชี้ไว้¹⁰

ปัญหาอีกประการของงานวิจัยเกี่ยวกับเหมืองแร่ คือ งานที่ผ่านมามักศึกษาบทบาทของคนจีนที่เข้ามาทำเหมืองในเปรักและลารูตในศตวรรษที่ 19 ซึ่งเป็นช่วงที่อุตสาหกรรมเหมืองยังอยู่ในมือของคนจีนและความเปลี่ยนแปลงในศตวรรษที่ 20 เมื่ออุตสาหกรรมเหมืองเปลี่ยนไปอยู่ในมือของนายทุนชาติตะวันตกซึ่งนำเครื่องจักรขนาดใหญ่เข้า

ภาคใต้ของประเทศไทยจากอดีตถึงปัจจุบัน (กรุงเทพฯ:สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2560).

⁹ Phuwadol Songprasert, *Evolution of the Chinese Capitalist in Southern Region*. (Bangkok: Chulalongkorn University, 1986); ภูวดลทองประเสริฐ, *ทุนจีนปักชำใต้: ภูมิหลังเบื้องลึกทุนใหญ่ไพ้นทะเล*, บรรณาธิการโดยจิรพรรณ อัญญะโพธิ์ (กรุงเทพฯ: ทิปปัง พอยท์, 2546).

¹⁰ Mary Somers Heidhues, “Chinese Settlement in Rural Southeast Asia : Unwritten Histories.” in *Sojourners and Settlers: Histories of Southeast Asia and the Chinese*, in honour of Jennifer Cushman, ed. Anthony Reid and Kristine Alilunas-Rodgers (St Leonards, NSW : Allen & Unwin, 1996).

มาช่วยการหาและถลุงแร่แทน¹¹ เพราะฉะนั้นเมื่อดูในภาพรวมการทำเหมืองดีบุกไม่ว่าจะเป็นในมลายาและไทยจึงอยู่ในมือของทุนจีนและชาติตะวันตกเป็นหลัก แต่นั่นเป็นการมองจากเหมืองใหญ่ ๆ เป็นหลัก ลักษณะการทำเหมืองในคาบสมุทรมลายูไม่จำเป็นต้องเหมือนกันเสมอไป โดยเฉพาะเมื่อเราดูในบริเวณตอนในของคาบสมุทรมลายูซึ่งการทำเหมืองเป็นเหมืองเล็ก ๆ มากกว่า และอิทธิพลท้องถิ่นของชาวมลายูนั้นมีมากกว่าเมื่อเทียบกับเหมืองในฝั่งตะวันตก เช่น กรณีของเมืองรามันและยะลาซึ่งในคริสต์ศตวรรษที่ 19 ยังไม่ได้อยู่ในการปกครองของสยามเท่าใดนัก เจ้าเมืองของสองที่นี้เป็นชาวมลายู ครอบครองเหมืองดีบุกหลายแห่งซึ่งอยู่ในป่าเขายากแก่การเข้าถึง พวกเขายังคงควบคุมการขนส่งสินค้าและเสบียงอาหารโดยให้เช่าช้าง การทำเหมืองดีบุกในบริเวณนี้จึงต้องพึ่งเจ้าปกครองท้องถิ่นด้วย แต่งานศึกษาที่ผ่านมา กลับมองข้ามเรื่องนี้ไป

บทความนี้มีจุดประสงค์จะศึกษาเรื่องราวของเหมืองดีบุกในภาคใต้ของไทยโดยเน้นไปที่เหมืองในตอนในของคาบสมุทรมลายู คือ เมืองรามันและยะลาในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 ตลอดจนความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและสังคมของคนในบริเวณนั้น ข้อจำกัดมีอยู่ว่าข้อมูลเกี่ยวกับเหมืองดีบุกของไทยในช่วงนั้นมีจำกัดมาก จึงต้องอ้างอิงงานศึกษาเกี่ยวกับเหมืองดีบุกในภูเก็ตและบริติชมลายาในช่วงเดียวกันมาประกอบการศึกษา

¹¹ Wong Lin Ken, *The Malayan Tin Industry to 1914 : with Special Reference to the States of Perak, Selangor, Negri Sembilan and Pahang* (Arizona: University of Arizona Press, 1965); Yip Yat Hoong, *The Development of the Tin Mining Industry of Malaya* (Kuala Lumpur: University of Malaya Press, 1969).

2. กิจการเหมืองดีบุกในคาบสมุทรมาลายู

คนจีนเป็นชาวต่างชาติกลุ่มแรก ๆ ที่เข้ามาในคาบสมุทรมาลายู ตั้งแต่มีมะละกาเป็นเมืองท่าศูนย์กลางการค้าในคริสต์ศตวรรษที่ 15 แต่คนจีนที่เข้ามาในช่วงนั้นมาแค่ทำการค้า ฟานักเป็นเวลาสองสามเดือน พอถึงฤดูลมสินค้าก็กลับไปจีน หรือไม่ก็มาในฐานะทูตจากจีน ราชวงศ์หมิง ยังไม่มีการตั้งเป็นชุมชนจีน พอมะละกาถูกชาวโปรตุเกสยึดใน ค.ศ. 1511 คนจีนเริ่มเข้ามาทำการค้ามากขึ้นจนตั้งเป็นชุมชนจีนถาวรแต่ไม่ใหญ่มาก การเข้ามาระลอกใหญ่เกิดขึ้นในช่วงหลัง ค.ศ. 1850 ไปแล้วหลังจากที่มีการค้นพบแร่ดีบุกในรัฐเปรัก กิจการเหมืองแร่เป็นสิ่งดึงดูดให้คนจีนเข้ามาเป็นแรงงานหาดีบุกเป็นจำนวนมากในช่วงนั้น นอกจากนี้คนจีนยังอยู่ตามเมืองท่าสำคัญ 3 แห่ง คือ สิงคโปร์ ปีนัง และมะละกาซึ่งเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษในชื่อ ‘สเตรตส์เซ็ทเทิลเมนต์ส’ (Straits Settlements) คนจีนที่เข้ามาตั้งรกรากใน 3 เมืองนี้มักเป็นคนในบังคับของอังกฤษ

แต่จากบันทึกของชาวฮอลันดาใน ค.ศ. 1790 มีคนจีนเข้ามาหาดีบุกในที่ต่าง ๆ มานานหลายศตวรรษแล้ว คนจีนกระจัดกระจายอยู่ตามแหล่งเหมืองทั้งในฝั่งตะวันตกของคาบสมุทรมาลายูอย่างระนอง พังงา ภูเก็ต เคดะห์ (ไทยเรียกไทรบุรี) เปรัก สลังงอร์ ตอนในของคาบสมุทร และฝั่งตะวันออกตั้งแต่ปัตตานี ปาหัง กลันตัน ตรังกานู หลังจากที่ชาวฮอลันดาขับไล่ชาวโปรตุเกสออกจากมะละกาได้ใน ค.ศ. 1641 พวกเขาก็เข้ามาผูกขาดการค้าดีบุกในเคดะห์ เปรัก สลังงอร์และสุโงงูจนแทนชาวโปรตุเกส เหมืองแต่ละแห่งในช่วงนั้นยังเป็นเหมืองขนาดเล็ก หาแร่ด้วยวิธีง่าย ๆ จึงยังมีคนงานไม่มาก ในเขตที่ไทยมีอิทธิพลจะมีคนมาลาและคนไทยทำปะปนกัน แต่คนที่หลอมดีบุกให้ขึ้นรูปจะทำโดยคนจีนเท่านั้น

การบุกเบิกทำเหมืองดีบุกนั้นต้องอาศัยการร่วมทุนและข้อตกลงกันระหว่างสามฝ่ายหลัก ๆ คือ ฝ่ายผู้นำท้องถิ่นชาวมลายู พวกเขาถือว่าเขาเป็นเจ้าของที่ดินเพราะอยู่มาก่อน ฝ่ายผู้ลงทุนซึ่งส่วนใหญ่เป็นนายทุนหรือพ่อค้าชาวจีนในเมืองท่าอย่างปีนังและมะละกา บางครั้งก็เป็นชาวจีนที่อยู่ในแถบเหมืองนั่นเอง พวกนี้จะเช่าเหมืองจากเจ้าเมืองหรือขอสัมปทานทำเหมืองโดยจ่ายค่าสัมปทานให้เจ้าเมือง และฝ่ายแรงงานชาวจีนส่วนใหญ่เข้ามาทำงานเป็นกลุ่มใหญ่ ๆ ตามคำชักชวนของคนจากบ้านเกิดเดียวกัน หรือไม่ก็มาเพราะมีนายหน้าหางานชาวจีนด้วยกันออกค่าเดินทางให้ก่อน ในเหมืองบางแห่งอย่างสุโหงอูจิงในรัฐเนกรี เซมบิลัน นายทุนจะจ่ายเงินล่วงหน้าให้ผู้นำท้องถิ่นก่อนเพื่อจัดหาแรงงานและสร้างที่พักอย่างง่ายให้คนงาน ดีบุกที่หาได้ต้องขายให้เจ้าของเหมืองทั้งหมดในราคาถูก เจ้าของเหมืองจึงจะจ่ายเงินคืนให้นายทุน ในบางแห่งเจ้าของเหมืองชาวมลายูจะให้คนจีนเช่าเหมืองโดยเก็บค่าเช่าเป็นรายเดือนแทน คนงานเหมืองต้องอยู่กินในเหมืองโดยซื้ออาหารและฝืนจากเจ้าของเหมืองในราคาที่สูงกว่าราคาตลาด และต้องขายดีบุกให้หัวหน้าชาวมลายู จากนั้นเจ้าของเหมืองจะขายดีบุกให้พ่อค้าในมะละกาอีกที เจ้าของเหมืองจะได้กำไรจากส่วนต่างของราคาดีบุกและเหล่าปลาอาหารที่ขายให้แรงงานเหมือง

ในบางกรณีผู้นำท้องถิ่นจะเป็นผู้ทำเหมืองเองโดยขอยืมเงินจากนายทุนจีน แต่การทำเหมืองมีความเสี่ยงเพราะบางครั้งเปิดหน้าดินไปก็อาจไม่เจอดีบุกจึงขาดทุนได้โดยง่าย และด้วยการที่เขตแดนของแต่ละเมืองยังไม่ได้มีการกำหนดอย่างชัดเจนทำให้เกิดการทะเลาะวิวาทเรื่องขอบเขตของเหมืองหรือมีการขัดผลประโยชน์กันเป็นประจำไม่ว่าจะเป็นระหว่างชาวมลายูกันเองหรือระหว่างชาวมลายูกับนายทุนชาวจีน จึง

ทำให้ชาวจีนที่เข้ามามักจะขอเข้าเป็นคนในบังคับของอังกฤษเพื่อให้เจ้าหน้าที่อาณานิคมเข้ามาแทรกแซงข้อพิพาท¹²

ช่วงที่อุตสาหกรรมเหมืองขยายตัวมากที่สุด คือ ทศวรรษ 1890 เนื่องจากมีความต้องการดีบุกเพื่อเอาไปทำภาชนะและเครื่องใช้ต่าง ๆ ในตลาดอเมริกาและยุโรปเพิ่มมากขึ้น เกิดความต้องการแรงงานหาดีบุกเป็นจำนวนมากทำให้คนจีนไหลทะลักเข้ามาทำงานในเมืองต่าง ๆ ในคาบสมุทรมลายู ลำพังภูเก็ตเมืองเดียวมีแรงงานจีนเข้ามาทำเหมืองอยู่หลายหมื่นคน¹³ ความแตกต่างของการเข้ามาของคนจีนในช่วงนี้ คือ ไม่ได้กระจุกตัวอยู่ตามเมืองท่าเพราะไม่ใช่พ่อค้าเหมือนระลอกแรกแต่จะกระจายอยู่ตามเหมืองดีบุกและเหมืองทองคำหรือในเขตชนบท เช่น เหมืองดีบุกในตอนโนของเกาะภูเก็ต ตอนเหนือของเปรัก ตอนใต้ของยะลาและนราธิวาส เมื่อคนจีนมีจำนวนมากขึ้นก็เกิดเป็นชุมชน มีการปกครองกันภายในเพื่อรักษาความสงบเรียบร้อยในสังคมนั้น ๆ ระบบกงสีและอั้งยี่หรือสมาคมลับจึงก่อตัวขึ้นในชุมชนจีนแต่ละแห่งในช่วงนี้

¹² Wong Lin Ken, *The Malayan Tin Industry to 1914 : with Special Reference to the States of Perak, Selangor, Negri Sembilan and Pahang* (Arizona: University of Arizona Press, 1965), 17-23.

¹³ James Ingram, *Economic Change in Thailand 1850-1970* (California: Stanford University Press, 1971), 99.

แรงงานชาวจีนในเมืองตึก

หลังจากที่มีการพบตึกในเมืองลารูต รัฐเปรักในกลางคริสต์ศตวรรษที่ 19 คนจีนเริ่มเข้าไปอยู่ในตอนในของคาบสมุทรมากขึ้นเพื่อทำเหมืองตึกที่นั่น นอกจากปัจจัยที่ดึงดูดนี้แล้วยังมีปัจจัยหนุนจากจีนด้วย เนื่องจากใน ค.ศ. 1860 รัฐบาลจีนยอมให้การค้าแรงงานถูกกฎหมาย แรงงานจีนจึงไหลทะลักเข้ามายังคาบสมุทรมาลายู ในช่วงปี 1881-1990 รัฐเปรักและสลังงอร์มีคนจีนรวมกันราว 1.5 ล้านคนถึงแม้ว่าส่วนใหญ่จะมาเพื่อทำมาหากินชั่วคราวก็ตาม ในปี 1901 คนจีนในสหพันธรัฐมาลายาซึ่งประกอบไปด้วย 4 รัฐ คือ เปอรลิส เปรัก สลังงอร์ และเนกรีเซมิบิลันมีจำนวนรวมกัน 300,000 กว่าคนซึ่งมากกว่าคนจีนในสเตตรัสเซิตเทิลเมนต์รวมกัน¹⁴ จึงไม่น่าแปลกใจว่าในเมืองที่เคยเป็นแหล่งตึกที่สำคัญจึงเป็นชื่อจีน เช่น เมืองไทปิง

ในจำนวนคนจีนที่เข้ามาขึ้นถิ่นครั้งแรกเป็นแรงงานที่เข้ามาทำเหมืองตึก คนจีนที่เข้ามาเกือบทั้งหมดเป็นผู้ชาย ส่วนใหญ่มีฐานะยากจน มาด้วยคนเดียวแบบเสียเงินหมอนใบ ลักษณะการเข้ามามีสองประเภท ประเภทแรก คือ มาด้วยเงินตัวเอง มีอิสระที่จะเลือกทำงานที่ใดและกับใครก็ได้ ประเภทที่สอง คือ เจ้าของเรือพามาจากเมืองจีน พอมาถึงจะมีนายจ้างรออยู่แล้ว นายจ้างจะจ่ายค่าเดินทางให้กับเจ้าของเรือแล้วก็ได้แรงงานไป อีกประเภทหนึ่ง คือ มีนายหน้าหางานออกค่าเดินทางล่วงหน้าให้ก่อน พอไปถึงเมืองท่าอย่างที่ตั้งคิปรี่แล้ว นายหน้าจะส่งตัวแรงงานให้กับนายจ้าง โดยจะมีการทำสัญญาการจ้าง

¹⁴ Yip Yat Hoong, *The Development of the Tin Mining Industry of Malaya* (Kuala Lumpur: University of Malaya Press, 1969), 68-69.

งานกัน แรงงานจะต้องทำงานตามที่กำหนดไว้ในสัญญา การเข้ามาในลักษณะนี้แรงงานจะต้องทำงานให้นายจ้างเป็นการจ่ายคืน คนจำนวนเกินครึ่งหนึ่งของที่เข้ามาจะเข้ามาทำงานในลักษณะแบบนี้ ทำให้นายหน้ามักเรียกเก็บค่าเดินทางในราคาสูง พอไปถึงบางครั้งก็ถูกนายจ้างกดขี่ค่าแรง¹⁵

ลักษณะการจ้างงานของนายทุนเหมืองมีหลายรูปแบบ แบบแรกคือ การที่นายเหมืองหรือเจ้าแจะให้ค่าแรงคนงานตอนเปิดหน้าดินหรือขุดทำท่อระบายน้ำก่อนจะเปิดเหมือง ขุดดินได้เท่าไรก็ได้ค่าแรงเท่านั้น คนงานส่วนใหญ่เป็นแรงงานไม่มีฝีมือ การจ้างงานลักษณะนี้ทำโดยทั่วไปในเหมืองลารุต แบบที่สอง คือ การทำสัญญาจ้างงานระหว่างนายจ้างกับแรงงาน นายจ้างจะออกค่าใช้จ่ายและค่ากินอยู่ให้คนงานก่อนล่วงหน้าเป็นเวลาครึ่งปีถึงหนึ่งปีในลักษณะการให้ยืมเงิน แล้วคนงานค่อยทำงานใช้คืนทีหลังโดยจะได้ค่าจ้างเป็นรายชั่วโมงหรือรายวัน แต่คนงานต้องซื้อของใช้ประจำวันและฝิ่นและเหล้าจากนายจ้าง ฝิ่นและเหล้าเป็นสิ่งจำเป็นของคนงานในเหมืองเพราะช่วยคลายความเหนื่อยล้าจากการทำงานและเป็นแหล่งรายได้ที่ดีของนายจ้างอีกด้วย ค่าจ้างจะออกทุก 6 เดือนหรือหนึ่งปีแล้วแต่จะกำหนด และหักลบกับรายจ่ายของแรงงานแต่ละคน การจ้างงานในลักษณะนี้แรงงานจะอยู่กินในกงสีเป็นเวลานานและไม่มีความเสี่ยงเพราะได้ค่าจ้างตายตัวไม่ว่าจะหาดิบบุกได้หรือไม่ก็ตาม เรียกว่าระบบกงสีกึ่ง ที่ผู้เกิดมีคูปองค่าแรงที่เรียกว่า 'เซี่ยม' ไว้สำหรับแรงงานในเหมือง การจ้างงานในเหมืองในภูเกิดจึงน่าจะเป็นในลักษณะนี้

¹⁵ เรื่องเดียวกัน, 70-78.

การจ้างงานแบบที่สาม คือ การที่นายจ้างกับคนงานจะแบ่งกำไรจากการทำเหมืองร่วมกัน คือ คนงานหาดีบุกได้เท่าไรเมื่อนำไปขายแล้วจะแบ่งกำไรกับนายจ้าง การทำงานแบบนี้มีความเสี่ยงกว่าสองแบบแรก เพราะค่าแรงไม่ได้กำหนดตายตัว หากลงทุนลงแรงเปิดหน้าดินแล้วไม่พบดีบุกคนงานก็จะไม่ได้ค่าตอบแทน ถ้าโชคดีพบดีบุกคนงานก็จะได้ส่วนแบ่งเยอะตามไปด้วย บางรายสามารถเอาเงินที่ได้ไปเป็นทุนเปิดเหมืองเองได้ เรียกว่าคนงานก็เป็นผู้ถือหุ้นคนหนึ่ง นายจ้างมักจะไม่ทำสัญญากับคนงานในระยะยาวเหมือนแบบแรก แต่จะทำสัญญาระยะสั้นและไม่ให้เงินยืมเป็นระยะเวลานาน เพราะนายจ้างเป็นนายทุนรายย่อยไม่ต้องการที่จะเสี่ยง วิธีนี้ไม่ผ่านกงสี เริ่มทำกันในเหมืองจินตาทองตอนใต้ของรัฐเปรู ซึ่งเป็นเหมืองเกิดใหม่ในช่วงกลางทศวรรษ 1880 และต่อมาเริ่มแพร่หลายไปในเหมืองอื่นๆ ระบบนี้เรียกว่า ชุน หรือ Chabut System¹⁶ ในช่วงที่การทำเหมืองเฟื่องฟูนั้นเกิดการขาดแคลนแรงงานมาก แต่ละเหมืองแย่งคนงานกัน หลังจากที่เหมืองจินตาทองกลายเป็นแหล่งดีบุกแห่งใหม่ต่อจากลารูตในช่วงกลางทศวรรษ 1880 เกิดปัญหาคนงานเหมืองหนีไปทำงานที่นั่นเนื่องจากค่าแรงและเงื่อนไขการทำงานดีกว่า ทำให้เหมืองเก่าในลารูตประสบปัญหาขาดแคลนคนงาน คนงานเหมืองในช่วงที่กิจการเหมืองดีบุกขยายตัวจึงมีอำนาจต่อรองกับกงสีได้มาก¹⁷ พอหลังสงครามโลกครั้งที่สองที่อุตสาหกรรมเหมืองในแถบเปรู

¹⁶ เรืองเดียวกั้น, 79-80; Tojo Tetsuro, “Jukyuseki kouhan Malay Hantou Perak ni okeru kajin kousangyo – roudoushakoyou houhou no henka to shissou mondai wo chushin ni.” *Shigaku Zasshi* 117, no.4 (2008):19 -20.

¹⁷ Tojo Tetsuro, “Jukyuseki kouhan Malay Hantou Perak ni okeru kajin kousangyo – roudoushakoyou houhou no henka to shissou mondai wo chushin ni.” *Shigaku Zasshi* 117, no.4 (2008): 22-5.

และราแมนซบเซาลง แรงงานเหมืองหลายคนหันไปทำเกษตรกรรมหรือย้ายไปอยู่ในเมืองมากขึ้นจนเกิดเป็นสังคมจีนมาจนถึงทุกวันนี้

สำหรับแรงงานเหมืองของไทย จากงานศึกษาของ พรณี อวนสกุล คนงานที่เข้ามาทำเหมืองดีบุกในไทยในช่วงบุกเบิกนั้นส่วนใหญ่เป็นพวกที่หมดสัญญาจ้างกับเหมืองในมลายู หรือหนีนายจ้างมา หรือเป็นพวกที่ประพฤติไม่ดีเข้ามาทำงาน ส่วนใหญ่ไม่ได้อยู่นาน เข้าๆ ออกๆ และจะมาเยอะในช่วงฤดูฝนซึ่งเป็นช่วงที่ทำดีบุกได้ดีเพราะการหาแร่ต้องใช้น้ำเยอะ หรือถ้าช่วงไหนดีบุกราคาดีก็จะมีแรงงานเข้ามาทำงานเยอะ แต่ไม่ว่าจะเป็นเหมืองไหน ส่วนใหญ่จะขาดแคลนแรงงาน ทำให้แต่ละเหมืองแย่งคนงานกัน เจ้าของเหมืองจึงจูงใจให้คนงานอยู่ทำงานนานๆ โดยมีร้านค้าต่าง ๆ ร้านเหล้าและบ่อนพนันให้คนงานพักผ่อนหย่อนใจ บางแห่งมีโรงโสมกอน และเมื่อเป็นหนี้เจ้าของเหมือง คนงานก็ต้องทำงานใช้ แรงงานเหมืองนอกจากจะหาดีบุกมาให้เจ้าของเหมืองแล้วจึงเป็นแหล่งรายได้ที่ดีของเจ้าของเหมืองด้วย แต่ถึงกระนั้น แรงงานส่วนใหญ่ก็ยังไม่อยากเข้ามาทำงานในไทยมากเพราะมักถูกนายจ้างเบียดค่าจ้าง รัฐบาลสยามในตอนนั้นแก้ปัญหาการขาดแคลนแรงงานเหมืองโดยนำเข้าคนงานโดยตรงโดยไม่ผ่านสิงคโปร์¹⁸

ตัวเลขของแรงงานในเหมืองนั้นข้อมูลที่ดีจะเชื่อถือได้ที่สุดน่าจะเป็นบันทึกของเฮอริเบิร์ต วาริงตัน สมิธ (Herbert Warrington Smyth) ชาวอังกฤษที่เข้ามารับตำแหน่งเจ้ากรมราชโลหกิจในช่วง ค.ศ. 1891-

¹⁸ พรณี อวนสกุล, “กิจการเหมืองแร่ดีบุกกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจภาคใต้ของประเทศไทย พ.ศ. 2411-2474,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท บัณฑิต, แผนกวิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522), 137-165.

1896 จากบันทึกของเขา ใน ค.ศ. 1884 ซึ่งเป็นช่วงที่การสำรวจแร่ตื่นตัวที่สุด ในภูเก็ตมีคนงานเหมืองประมาณ 50,000 คน ผลิตดีบุกได้ 86,000 หาบ (picul) แต่พอมานใน ค.ศ. 1897 กิจกรรมขบเซาหลงทำให้คนงานลดลงเหลือ 20,000 คนและผลิตดีบุกได้เพียงครึ่งหนึ่งของ ค.ศ. 1884¹⁹ ในขณะที่ในเมืองอินตันในเมืองรามัน จากรายงานของผู้ตรวจราชการของสยามในช่วง ค.ศ. 1905 มีคนงานในเหมืองอยู่ประมาณ 1,700 คน แร่ดีบุกที่หาได้ในรามันจะถูกลำเลียงทางบกและทางแม่น้ำโดยใช้ช้างเป็นพาหนะหลักไปขายที่ปิ่น²⁰

คนจีนที่เข้ามาทำงานในไทยเหล่านี้ต้องเสียภาษีรายหัวให้รัฐคนละ 40 บาทต่อปี นอกจากภาษีรายหัวแล้วคนจีนยังสูญเงินเพื่อคลายความเหน็ดเหนื่อยจากการทำงาน ทำให้ต้องเสียภาษีเงินอีก จากงานของพรณีจะเห็นว่าแรงงานจีนในเมืองนั้นนอกจากจะนำรายได้มาให้เจ้าของเหมืองแล้วยังนำรายได้มาให้รัฐเป็นหลักล้านบาท เมื่อต้องพึ่งเงินก็ทำให้การนำเข้า การค้าและการเก็บภาษีเงินเป็นธุรกิจที่นำกำไรมาให้พ่อค้าและเจ้าภาษีอีกด้วย แต่ราคาเงินขึ้นกับราคาที่ต้นทุนทาง คือ ปิ่น หากเมืองไหนมีราคาแพงแรงงานก็มักจะไม่ค่อยมา²¹

¹⁹ Warington Smyth, *Five Years in Siam : from 1891-1896* vol. 1-2 (Bangkok: White Lotus, 1994), 98-99.

²⁰ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ม-ร.5 ม 8.9/2 เรื่อง รายงานพระยาศักดิ์ เสนี ตระวราชการอำเภอบาง (16 ตุลาคม ร.ศ. 126).

²¹ พรณี อวนสกุล, “กิจการเหมืองแร่ดีบุกกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจภาคใต้ของประเทศไทย พ.ศ. 2411-2474,” (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, แผนกวิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522), 137-170.

ส่วนค่าแรงนั้นคิดเป็นรายวันหรือรายเดือนแล้วแต่เหมือง ใน ค.ศ. 1905 ค่าแรงรายวัน คือ วันละ 60 สตางค์ ต่ำกว่าค่าจ้างของกุลีจีนทั่วไปซึ่งได้วันละ 75 สตางค์แต่ก็ถือว่าสูงกว่าค่าแรงในเหมืองในมลายู ค่าแรงรายวันเพิ่มขึ้นเล็กน้อยใน ค.ศ. 1930 คือ 1-2 บาทต่อวัน อย่างไรก็ตามการให้ค่าแรงนั้นไม่ได้กำหนดตายตัว หากเหมืองขาดทุนนายเหมืองอาจให้ค่าจ้างเพียงครึ่งเดียวหรือหนึ่งส่วนสี่หรือไม่ให้เลย จึงมีการทะเลาะเบาะแว้งเรื่องค่าแรงระหว่างลูกจ้างกับนายจ้างอยู่บ่อยๆ และถ้าราคาดีบุกขึ้นคนงานก็มักเรียกร้องค่าแรงมากขึ้น²² เหมืองในภูเก็ตให้ค่าแรงมากกว่าเหมืองในมลายู แต่ฝิ่นที่ขายในภูเก็ตมีราคาสูงกว่ามาก เมื่อหักค่าฝิ่นแล้วทำให้ค่าแรงต่อวันในภูเก็ตน้อยกว่าในมลายู แรงงานจีนในภูเก็ตก็ไม่ค่อยยอมรับค่าแรงเป็นรายวัน มักให้กงสีทำสัญญาจ้างเป็นระยะเวลานาน ๆ มากกว่า ทำให้กงสีต้องรับแรงงานที่เป็นชาวทมิฬซึ่งเดิมเข้ามาทำสวนยางเข้ามาทำงานด้วยเพราะชาวทมิฬยอมรับค่าจ้างรายวัน²³

ในด้านเทคนิคการหาแร่ John Heal ผู้ตรวจการเหมืองในกรมราชโลหกิจรายงานไว้ว่าในภูเก็ตนั้นดีบุกหาได้เยอะในแถบตะวันออกเฉียงใต้ของเกาะแต่การหาแร่ในภูเก็ตทำสู้ในเปรค์ไม่ได้เพราะคนจีนในเปรค์มีเทคนิคดีกว่าคนจีนในภูเก็ตเพราะติดต่อกับชาวตะวันตก²⁴

²² เรื่องเดียวกัน, 140-142.

²³ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ม-ร.5 ม 2.14/50 เรื่อง Report on a Journey through the Malay Peninsula by Phya Sri Sahadheb and J. West-engard (24 December 1906).

²⁴ John Heal, "The Tin Mining Industry," in *The Political Economy*

3. ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ และสังคมของคนในเมือง

เจ้าเมืองและผู้มีอิทธิพลท้องถิ่น

ในขณะที่เมืองในแถบตะวันตกอย่างภูเก็ตและระนองผู้บุกเบิกทำเหมืองมักเป็นคนจีน แต่ในกรณีของหัวเมืองมลายูนั่นที่ดินถือเป็นของเจ้าเมืองเชื้อสายมลายูมาตั้งแต่สมัยโบราณ เหมืองต่าง ๆ จึงเป็นของเจ้าเมืองและสืบทอดมารุ่นต่อรุ่น เช่น กรณีของเหมืองอินตัน เหมืองอินตันหรือเหมืองอีตำในชื่อไทย เป็นแหล่งดีบุกที่สำคัญในแถบตอนในของคาบสมุทรมลายูมาตั้งแต่โบราณ มีเขตแดนติดกับรัฐเปรักของมลายา อยู่ในตำบลอีตำ อำเภอเบตง ซึ่งสมัยนั้นขึ้นกับเมืองรามันซึ่งเป็นหนึ่งในเจ็ดหัวเมืองมลายูมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ 5²⁵ เมื่อไทยกับบริติชมลายาแบ่งเขตแดนกันใน ค.ศ. 1909 เหมืองอินตันตกไปอยู่ในเขตรัฐเปรัก

เหมืองอินตันเดิมเป็นของสุลต่านเปรัก ต่อมาใน ค.ศ. 1830 มีชายชื่อท่วนโตะและตั้งตนเป็นใหญ่ในแถบรามันและยึดเหมืองอินตันจากสุลต่านเปรัก ทำการค้าดีบุกจนร่ำรวยและมีอิทธิพลจนได้รับแต่งตั้งให้เป็นเจ้าเมืองรามันจากสยามในต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 ต่อมารุ่นลูก

of Siam, 1851-1910, ed. Chattip Nartsupha and Suthy Prasartset, 159-174 (Bangkok: The Social Science Association of Thailand, 1981), 162.

²⁵ แต่หลังจากที่เจ็ดหัวเมืองถูกรวมกันเป็นมณฑลปัตตานีใน ค.ศ. 1906 รามันถูกรวมกับยะลากลายเป็นอำเภอรามันอยู่ในจังหวัดยะลามาจนถึงปัจจุบัน (ปิยดา ชลวร, “เรื่องเล่าจากเหมืองดีบุก : สังคมและการเมืองในชายแดนสยาม-มาเลเซียในยุคอาณานิคม.” *รัฐศาสตร์สาร* 38, ฉ. 3 (2560)

เขาก็ได้เป็นเจ้าของและเป็นเจ้าของเหมืองสืบทอดกันมา แต่เนื่องจากเหมืองอินตันอยู่ไกลจากตัวเมืองรามันที่บันนังสตา เจ้าเมืองจึงให้คนในครอบครัวของตนซึ่งส่วนใหญ่เป็นผู้หญิงเป็นคนคุมเหมืองแทน ส่วนคนที่ทำเหมืองจริง ๆ คือ คนจีน²⁶ ในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 ส่วนละแบได้เป็นเจ้าของรามันต่อจากบิดาของตนจนถึงค.ศ. 1902 จากนั้นสยามแต่งตั้งเจ้าเมืองคนใหม่ไปแทน²⁷

ในทางเศรษฐกิจ เจ้าเมืองในแถบที่มีทรัพยากรธรรมชาติอุดมสมบูรณ์อย่างยะลาและรามันนั้นมีผลประโยชน์ในเมืองเยอะมาก ชาวมลายูจะชำนาญการเลี้ยงช้างมาตั้งแต่โบราณ เจ้าเมืองเชื้อสายมลายูก็มักจะมีช้างในครอบครองไว้หลายเชือก เนื่องจากในแถบนั้นมีสภาพภูมิประเทศเป็นป่าเขา มีแม่น้ำลำธารเยอะ ทำให้การขนส่งสินค้าต้องพึ่งช้างมากกว่ารถ เมื่อการทำเหมืองดีบุกเฟื่องฟู เจ้าเมืองจึงได้อานิสงส์ไปด้วยโดยการให้เช่าช้างบรรทุกเสบียงอาหารไปยังเหมืองและลำเลียงดีบุกเพื่อนำไปขายยังเมืองท่า รายได้จากการให้เช่าช้างนั้นตกปีละหลายพันเหรียญ และยังมีผลประโยชน์จากเหมืองดีบุกและเหมืองทองทั้งจากการทำเหมืองเองหรือลงทุนให้คนจีนทำ และการเก็บภาษีอากรอกรวม ๆ แล้วปีละ 5,000-7,000 บาท แต่ภาษีที่รามันส่งให้สยามมีเพียงภาษีที่เก็บจากสุราและฝิ่นซึ่งพระยารามันให้คนจีนเก็บปีละ 806 บาท ที่เหลือนั้นเป็นรายได้ของเจ้าเมือง ในขณะที่สยามให้เงินประจำปีเจ้าเมืองปีละ

²⁶ W.E. Everitt, "The Rahman Mines at Intan," *The Malayan Historical Journal* 2 (1955): 104-107.

²⁷ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร. 5 ม. 49/76 เรื่อง รายงานกรมหลวงดำรงราชานุภาพถึงพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเรื่องแต่งตั้งพระยารามันคนใหม่ (9 เมษายน ร.ศ 121).

2,000 กว่าบาทซึ่งเป็นจำนวนไม่มากเมื่อเทียบกับเจ้าเมืองอื่น²⁸

กบปัดันและเจ้าภาษี

คนจีนที่เข้ามาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในคริสต์ศตวรรษที่ 19 นั้นแบ่งได้เป็นสองชนชั้นใหญ่ ๆ คือ ชนชั้นพ่อค้าและชนชั้นแรงงานซึ่งพวกหลังมีจำนวนมากกว่าพวกแรกมาก เมื่อคนจีนรวมตัวกันเกิดเป็นชุมชนไม่ว่าจะเป็นในเมืองท่าหรือในเหมืองทำให้เกิดองค์กรทางสังคมขึ้นเพื่อรักษาความเรียบร้อยในสังคมนั้นและดูแลผลประโยชน์ของแต่ละฝ่าย อุได้แบ่งองค์กรทางสังคมของคนจีนในบริติชมาลายาออกเป็น 3 องค์กรหรือ 3 ระบบใหญ่ ๆ นั่นคือ ระบบกบปัดัน ระบบกงสี และสมาคมลับ

กบปัดันเป็นชื่อเรียกของหัวหน้าชุมชนคนจีนแต่ละแห่งในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เนื่องจากคนจีนใช้ระบบปกครองตนเอง มีกฎหมายและกฎหมายเพื่อรักษาความเรียบร้อยกันเองในชุมชน กบปัดันจีนมีหน้าที่ดูแลความเรียบร้อย ใกล้เคียงข้อพิพาทระหว่างคนจีนด้วยกันเอง และเก็บภาษีส่งรัฐหรือเจ้าเมือง เป็นตำแหน่งที่มีมานานแล้วตั้งแต่ชาวโปรตุเกสเข้ามาครอบครองมะละกา ต่อมาเมื่อมะละกาตกเป็นของอังกฤษ อังกฤษก็คงรักษาระบบกบปัดันไว้และทำให้เป็นตำแหน่งที่ถูกต้องตามกฎหมาย คนที่ได้รับแต่งตั้งให้เป็นกบปัดันมักเป็นพ่อค้าที่มีฐานะและเป็นผู้ที่มีอิทธิพลในชุมชนนั้น ๆ อยู่แล้ว แต่ลำพังกบปัดันเพียงคนเดียวไม่สามารถจะดูแลได้ทั่วถึง จึงมีลูกน้องหลายคนเช่น

²⁸ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร. 5 ม. 49/74 เรื่อง รายงานไปรเวทกรมหลวงดำรงราชานุภาพถึงพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (10 ธันวาคม ร.ศ 119).

เทศมนตรี ผู้หมวดและจ่ารองลงมาอีกที แต่ระบบกักปิดันในเมืองท่าอย่างปีนังและมะละกาถูกยกเลิกไปในค.ศ. 1825 ไม่นานก่อนจะมีการตั้งเป็นสเตรตส์เซ็ตเทิลเมนต์²⁹

อย่างไรก็ตามในรัฐมลายูอื่น ๆ รวมทั้งเจ็ดหัวเมืองมลายูของสยามยังมีระบบกักปิดันอยู่ตลอดคริสต์ศตวรรษที่ 19 อย่างในปัตตานีมีคนจีนชื่อ ปุย แซ่ตัน เป็นกักปิดันจีนอยู่ในช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 19 เขาเป็นผู้พิพากษาคดีความระหว่างคนจีนด้วยกันและยังเป็นเจ้าของกิจการเดินเรือ เก็บค่าผ่านด่านสินค้าและเก็บภาษีขาเข้าขาออกด้วย เขาอพยพมาสงขลาในสมัยรัชกาลที่ 3 ให้ความร่วมมือกับเจ้าเมืองสงขลา กับชาวมลายูจากไทรบุรีจนได้รับบำเหน็จจากเจ้าเมืองโดยได้รับการแต่งตั้งเป็นคนเก็บภาษี ส่วย อากรร้านฝิ่นและพนันที่ปัตตานีแล้วส่งไปให้เจ้าเมืองสงขลา เขาได้รับพระราชทินนามว่า “หลวงสำเร็จกิจการจางวาง” ตั้งบ้านอยู่ที่ตลาดจีนในเมืองปัตตานี เป็นผู้มีอิทธิพลมาก ปุยยังได้สัมปทานทำเหมืองดีบุกหลายแห่งในยะลา เช่น เหมืองถ้ำทะลุ เขาร่วมมือกับรยารามันในการหาคนไปทำเหมืองดีบุก และยังผูกสัมพันธ์กับนายทุนในสิงคโปร์โดยให้น้องสาวของตนแต่งงานกับคนที่นี่ หลังจากปุยถึงแก่กรรมไป ลูกคนโตชื่อ จูเมิง รับช่วงกิจการเหมืองต่อ ลูกคนที่สาม คือ จูล่าย ก็รับตำแหน่งกักปิดันจีนต่อโดยมียศเป็น หลวงจินคณานุรักษ์ (ในสมัยรัชกาลที่ 6 ได้เลื่อนยศเป็นพระจินคณานุรักษ์) ลูกหลานตระกูลปุยสานต่อกิจการเหมืองดีบุกและขยายธุรกิจในระบบก่งสี่หรือระบบครอบครัวอยู่จนถึง ค.ศ. 1957 ตระกูลปุยถือเป็นก่งสี่ตระกูล

²⁹ Wu Xiao An, *Chinese Business in the Making of a Malay State, 1882-1941: Kedah and Penang* (Singapore: NUS Press, 2010), 23.

ใหญ่ที่สุดในปัตตานีตลอดคริสต์ศตวรรษที่ 19³⁰

ในเหมือนอินตันก็มีคนจีนซื้อที่กับปิตันสิตางเป็นผู้ดูแลเมืองต่าง ๆ หลังจากนั้นเหลนของเขาซื้อดาโต๊ะจางวางอาภัยก็ได้เป็นกับปิตันต่อจนถึงทศวรรษ 1910³¹ แต่สำหรับหัวเมืองอื่น ๆ นั้นเราไม่มีข้อมูลเยอะพอที่จะสรุปได้ว่าแต่ละเมืองมีกับปิตันจีนคนอื่นปกครองหรือไม่ และกับปิตันจีนทุกคนจะเป็นเจ้าภาษีหรือไม่ แต่สันนิษฐานได้ว่าเจ้าภาษีมักเป็นผู้มีความสัมพันธ์อันดีกับเจ้าเมืองและตำแหน่งกับปิตันจะถูกผูกขาดโดยตระกูลเดียวกัน

เจ้าภาษี

ตำแหน่งที่ใหญ่รองลงมาจากกับปิตันจีนดูจะเป็นเจ้าภาษี แต่ละหัวเมืองจะมีการประมูลการเก็บภาษีและอากรต่าง ๆ ใครประมูลได้สูงสุดจะได้เป็นเจ้าภาษีผูกขาดการเก็บภาษีอากรในเมืองนั้น ๆ คนที่ประมูลได้มักเป็นคนจีนและส่วนใหญ่จะลงทุนทำเหมืองด้วย บางรายที่ทำจนร่ำรวยมีอิทธิพลก็จะได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าเมืองด้วยอย่างคนจีนในระนองและกระบี่³² แต่ในกรณีของหัวเมืองมลายูมีเจ้าเมืองมลายู

³⁰ “หลวงสำเร็จกิจกรจางวาง ทายาทเมืองปัตตานี,” ทายาทหลวงสำเร็จกิจกรจางวาง เมืองปัตตานี, สืบค้นเมื่อวันที่ 25 พฤษภาคม 2561, www.kananurak.com; Philip King, “From periphery to centre: shaping the history of the central peninsula,” (PhD diss., University of Wollongong, 2006), 97.

³¹ W.E. Everitt, “The Rahman Mines at Intan,” *The Malayan Historical Journal* 2 (1955): 105-107.

³² พรณี อวนสกุล, “กิจการเหมืองแร่ดีบุกกับการเปลี่ยนแปลงทาง

ปกครองอยู่แล้ว เจ้าภาษีจึงประมูลการเก็บภาษีจากเจ้าเมืองและจะได้รับตำแหน่ง “ดาโต๊ะเหมือง” หรือ “ดาโต๊ะจางวาง” เช่น ดาโต๊ะจิเบง ซึ่งเป็นพี่ชายของปูย แซ่ตัน เขามีเหมืองของตัวเองหลายแห่งในยะลา³³ ส่วนในรามันดูจากชื่อแล้วก็มีคนจีนหลายคนได้รับตำแหน่งนี้ เช่น ดาโต๊ะจางวางฟงควี (Fong Kwi) ซึ่งเป็นคนจีนจากปีนังมาคุมเหมืองดีบุกอยู่ที่บุกิต ปากูในทศวรรษ 1860³⁴ ดาโต๊ะอาภัยและดาโต๊ะจางวางจินกิมเซ่ง ซึ่งได้รับสัมปทานทำเหมืองในรามันจากสยามใน ค.ศ. 1904³⁵ ดาโต๊ะจางวางเหล่านี้นอกจากจะควบคุมการหาดีบุกแล้วยังดูแลการขนส่งดีบุกไปขายด้วย โดยใช้ช้างขนดีบุกขึ้นลงเขาและบรรทุกใส่เรือเล็กล่องไปตามแม่น้ำมูดาเพื่อนำไปขายที่ปีนัง คนจีนพวกนี้มักจะจ่ายส่วยเป็นดีบุกให้กับเจ้าเมืองรามัน³⁶

เศรษฐกิจภาคใต้ของประเทศไทย พ.ศ. 2411-2474,” (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, แผนกวิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522), 129.

³³ Philip King, “Chinese Enterprise and Malay Power: Nineteenth Century Central Malaya from a Regional Perspective,” *Chinese Southern Diaspora Studies*. 1 (2007).

³⁴ Philip King, “From periphery to centre: shaping the history of the central peninsula,” (PhD diss., University of Wollongong, 2006), 89.

³⁵ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, *พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ร.ศ. 121-122 เล่ม 2* (กรุงเทพฯ : คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย สำนักนายกรัฐมนตรี, 2546), 483-484.

³⁶ W.E. Everitt, “The Rahman Mines at Intan,” *The Malayan Historical Journal* 2 (1955): 106.

ภาษีที่เก็บในเมืองแบ่งเป็น 2 อย่าง คือ ภาษีตีบุก สยามเก็บในราคาหาบละ 4.50 เหรียญซึ่งไม่ต่างกับอัตราที่เก็บในเมืองมลายูของอังกฤษ อีกอย่าง คือ ภาษีผูกขาดที่เก็บโดยเจ้าภาษีชาวจีน ในเมืองแร่จะมีการเก็บภาษีผูกขาดสี่ประเภทจากกิจกรรมของคนในเมือง ได้แก่ ภาษีโรงจํานำ ภาษีสุรา ภาษีฝิ่นและภาษีบ่อนเบี้ยหรือภาษีพนัน สำหรับเมืองอินตัน จากรายงานของนายอำเภอเบตงพบว่าเจ้าภาษีจะรับผูกขาดเก็บภาษี 4 ประเภทนี้ไปโดยจะจ่ายให้เจ้าเมืองเดือนละ 2,200 เหรียญ หรือประมาณ 4,000 บาท ซึ่งถือเป็นเงินจํานวนมากในสมัยนั้น ภาษีพนันนั้นอนุญาตให้คนจีนเล่นเพียงชาติเดียว สำหรับภาษีฝิ่นนั้นมีการออกกฎหมายห้ามคนชาติอื่นสูบฝิ่นนอกจากคนจีน คนที่เสียภาษีพนันและภาษีฝิ่นจึงเป็นคนจีนชาติเดียว เจ้าภาษีจะซื้อฝิ่นมาจากปิ่นในรูปแบบของฝิ่นสุกในราคาต่ำลึงละ 1.80 เหรียญและนำไปขายในเมืองในราคา 2 เท่า มักจะขายได้เดือนละถึง 1,500 ตาลึง³⁷ คนจีนไม่ต้องเสียภาษีรายหัวและไม่ต้องถูกเกณฑ์แรงงานก็จริงแต่ต้องจ่ายภาษีเหล่านี้ซึ่งภาษีเหล้า พนัน และบ่อนเบี้ยถือเป็นรายได้หลักของไทยในช่วงนั้น

เจ้าภาษีคนจีนบางรายอาศัยช่วงที่เจ้าเมืองไม่อยู่หรือไม่มีอำนาจทำตัวเป็นผู้ยิ่งใหญ่แทน มีเรื่องราวของเจ้าภาษีในเมืองรามันคนหนึ่งชื่อ พันจูด เดิมเขาเป็นคนจีนจากเคดะห์ (ไทรบุรี) ได้รับสิทธิเก็บภาษีด่านสินค้าในแถบชายแดนเปรักและรามันจากเจ้าเมืองรามันในช่วง ค.ศ. 1880 โดยจ่ายค่าสัมปทานให้เจ้าเมืองเป็นเงิน 600 เหรียญ (ประมาณ 1,200 บาท) ต่อปีเพื่อแลกกับสิทธิในการเก็บค่าธรรมเนียมและค่าขายทุกอย่างยกเว้นตีบุกในรามัน ใน ค.ศ. 1886 เจ้าเมืองรามันถูกส่งตัว

³⁷ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.5 ม. 49/83. เรื่อง รายงานของหลวงราชบุรีภารกิจถึงกระทรวงมหาดไทย (20 สิงหาคม ร.ศ 129).

ไปอยู่สงขลาเพราะมีความประพฤติไม่ดี พันธูดยึดอำนาจมาก เพียวยึดสินค้าของคนตามอำเภอใจจนเป็นเรื่องเมื่อเขายึดสินค้าจากพ่อค้าชาวมลายูคนหนึ่งซึ่งเป็นคนในบังคับของอังกฤษ และยังปรับเงินเขากอีก 180 เหรียญและสินค้าซึ่งมีมูลค่ากว่า 100 เหรียญ เขายังจับตัวพ่อค้าคนนั้นไปให้นายอำเภอที่เบตง และยึดสินค้าทั้งหมดจากเจ้าภาษีคนเก่าด้วย เกิดเป็นเรื่องราวใหญ่โตขึ้นมาเมื่อคนจีนอีกคนหนึ่งชื่อ นิวฮับ ซึ่งเป็นลูกน้องของเจ้าภาษีคนเก่านำเรื่องนี้ไปฟ้องผู้ตรวจราชการชาวอังกฤษของเบรีค ผู้ตรวจราชการนำเรื่องนี้ไปร้องเรียนกับสยาม จากคำบอกเล่าของนิวฮับ พันธูดยึดความสัมพันธ์อันดีกับเจ้าเมืองรามัน เขาจึงใช้อำนาจเก็บภาษีอย่างทุจริตจนแทบจะไม่มีคนทำเหมืองเหลืออยู่ในแถบนั้นอีกแล้ว การค้าขายแดนที่ด่านกียุดชะงัก ผู้คนที่เคยสัญจรทางแม่น้ำก็ผ่านไปมาไม่ได้³⁸

กรณีของพันธูดแสดงให้เห็นว่าคนจีนกับเจ้าเมืองมลายูในแถบเหมืองดีบุกนั้นมีความสัมพันธ์ในรูปแบบน้ำพึ่งเรือเสือพึ่งป่า เจ้าเมืองต้องพึ่งคนจีนในด้านการหาดีบุกและแรงงาน ส่วนคนจีนก็ต้องพึ่งอำนาจบารมีของเจ้าเมืองในการทำเหมืองและต้องใช้ทรัพยากรของเจ้าเมืองในการบรรทุกสินค้า

ข้อมูลของไทยทำให้เราว่าการให้สัมปทานทับซ้อนเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นบ่อยตั้งแต่สยามเข้ามาควบคุมการให้สัมปทานทำเหมืองแร่ในต้นทศวรรษ 1890 ตัวอย่างหนึ่งคือกรณีของคนจีนชื่อ ตันบันฮัด ลูกชาย

³⁸ National Archive of the United Kingdom, Foreign Office, FO 881/5445, Inclosure 6 in No. 3 “Sir H. Low to the Colonial Secretary, Strait Settlements”, Inclosure 7 in No.3, “Statement of New Hap”, 10 February 1886.

หลวงจีนคนนารักขีในบัดตานี เขาได้รับสัมปทานทำเหมืองทุกตำบลใน เมืองยะลาจากเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการใน ค.ศ. 1895 แต่หัว เมืองทั้งเจ็ดอยู่ใต้การปกครองของสงขลามานาน และเจ้าเมืองสงขลา (พระยาวิเชียรคีรี) ซึ่งมีเชื้อสายจีนเหมือนกันได้ให้คนจีนเช่าทำเหมืองอยู่ ก่อนแล้ว การที่ต้นบันฮัดได้รับสัมปทานจากเสนาบดีจึงทำให้เจ้าเมืองไม่ พอใจ ถือเป็นการให้สัมปทานโดยพลการ ส่วนเสนาบดีเห็นว่าเจ้าเมือง สงขลาเอาผลประโยชน์จากการหาแร่ไปเป็นของตน ไม่ได้ส่งให้รัฐ เจ้า เมืองสงขลาทำหนังสือร้องเรียนไปยังลูกขุนศาลาโดยเสนอว่าจะขอถวาย ค่าที่ดินใน 7 ตำบลที่ต้นบันฮัดได้ไปและจะถวายให้เยอะกว่าต้นบันฮัด³⁹

อีกตัวอย่างเป็นกรณีที่เกิด ค.ศ. 1904 เกิดการทะเลาะแย่งความ เป็นเจ้าของเหมืองกันระหว่างคนจีนชื่อดาโต๊ะอาภัยกับเจ๊ะนิง ดูจากชื่อ แล้วสันนิษฐานได้ว่าอาภัยน่าจะเป็นเจ้าภาษีนีเนื่องจากมีตำแหน่งนำหน้า ว่าดาโต๊ะ ส่วนเจ๊ะนิงเป็นภรรยาของพระยารัษฎานุพันธ์ เจ้าเมืองรามันคน สุดท้าย ทั้งสองต่างอ้างว่าตนเป็นเจ้าของเหมืองในอินตัน เจ้าหน้าที่กรม โโลหกิจซึ่งเป็นคนอังกฤษกับนายอำเภอเบตงจึงปรึกษากันเสนอให้สยาม กำหนดให้เจ๊ะนิงได้สัมปทานไปแต่ให้ดาโต๊ะอาภัยเป็นคนทำเหมืองแล้ว แบ่งผลประโยชน์กันคนละครึ่ง⁴⁰

³⁹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ ม-ร.5กษ/5 พระยาสุรศักดิ์มนตรีชี้แจง เรื่องประทานบัตรทำการแร่เมืองยะลา เทพา รามันห์ (22 มีนาคม ร.ศ.113)

⁴⁰ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชหัตถเลขาพระบาท สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ร.ศ. 121-122 เล่ม 2 (กรุงเทพ : คณะกรรมการ ชำระประวัติศาสตร์ไทย สำนักนายกรัฐมนตรี, 2546), 481-525.

กงสี

ระบบกงสีในความหมายทั่วไป คือ กิจการหรือธุรกิจในครอบครัวหรือกลุ่มพ่อค้าที่รวมตัวกันในรูปแบบของบริษัททำกิจการใดกิจการหนึ่ง เป็นได้ตั้งแต่ห้างหุ้นส่วนบริษัทไปถึงสมาคมลับ⁴¹ สำหรับสังคมในเมือง กงสีมีความหมายได้ทั้งตัวบุคคลคือเจ้าของเมืองและตัวเมืองเอง เจ้าของเมืองหรือเจ้าแก็กก็มีทั้งนายทุนรายใหญ่และรายย่อย รายใหญ่มักเป็นคนจีนที่มีเครือข่ายกับเจ้าเมืองมลายูหรือกับสยามอยู่แล้ว ไม่ว่าจะเป็นหลวงจีนคนานุรักษ์ที่กล่าวมาข้างต้น หรือพระยาอนุกุลสยามกิจ (ตันกิมเจ็ง) กงสุลสยามในสิงคโปร์ นอกจากสิทธิในการทำเหมืองแร่แล้ว พวกเขายังได้รับอนุญาตให้ทำถนน ทำโรงเรียนและทางน้ำหรือตัดไม้ในบริเวณที่จะทำเหมืองได้อีกด้วย⁴² ในขณะที่เมืองอินตันส่วนใหญ่เป็นเมืองขนาดเล็กมีคนงานไม่ถึงพันคน เจ้าแก็กกงสีจึงน่าจะเป็นนายทุนรายย่อยมากกว่า ส่วนในความหมายของตัวเมือง กงสีหมายถึงความถึงอาคารที่เป็นทั้งที่ทำการและที่พักอาศัยของคนงานเมือง ในกงสีหนึ่งมีคนงานตั้งแต่หลักสิบไปถึงหลักร้อยและมีคนจากหลายภาษาวัฒนธรรมอยู่ร่วมกัน⁴³

⁴¹ Wu Xiao An, *Chinese Business in the Making of a Malay State, 1882-1941: Kedah and Penang* (Singapore: NUS Press, 2010), 22.

⁴² เขาได้สัมปทานทำเหมืองทองและเหมืองดีบุกในตำบลยะรมแขวงเมืองรามันในปี 1890-1891; สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ม-ร.5กษ/5 เรื่องร่างสัญญาพระยาอนุกุลสยามกิจ (ตันกิมเจ็ง) เช่าทำเหมืองแร่ ต.ยะรมแขวงเมืองรามัน ร.ศ. 108 (11 มกราคม ร.ศ. 108).

⁴³ Warington Smyth, *Five Years in Siam : from 1891-1896*, vol. 1-2 (Bangkok: White Lotus, 1994), 110.

จากข้อมูลของเปร์ค แก์แกห์เมืองในคริสต์ศตวรรษที่ 18 นั้น นอกจากต้องการแรงงานและทุนทรัพย์มาทำเหมืองแล้ว ยังต้องสร้างเครือข่ายการค้าด้วยเพราะการค้าต้องใช้ช่างของเจ้าเมืองหรือผู้มีอิทธิพลท้องถิ่น หากดูกรณีของเหมืองลารูต แก์แกห์จะมีหน้าที่ควบคุมคนงานและยังจัดหาที่อยู่ ให้อาหาร ผืน ไร่ และเหล้า ให้คนงานโดยให้ลงบัญชีไว้แล้วไปหักจากค่าแรงวันที่แรงงานออก สมิธ ผู้ไปดูงานที่เหมืองต่าง ๆ ในภาคใต้ในช่วงกลางทศวรรษ 1890 ได้ตั้งข้อสังเกตว่าอันที่จริงรายได้จากการขายของให้คนงานในเหมืองและจากบ่อนพนันนั้นเป็นรายได้หลักของกงสีมากกว่าการทำเหมืองเสียอีก⁴⁴ แต่กงสีก็รับภาระหนักเช่นกัน เพราะได้ดิบูกเท่าไรก็ต้องส่งให้คนหลอมดิบูกซึ่งได้สัมปทานจากรัฐบาลมาอีกที โดยกงสีต้องจ่ายค่าหลอมดิบูก 12-20% แล้วยังต้องจ่ายดิบูกที่หาได้ให้เจ้าเมืองอีก 25% ของดิบูกที่หาได้ที่เหลือจึงจะเอาไปขายได้⁴⁵

ส่วนในสยาม กงสีก็มีบทบาทในการทำเหมืองดิบูกมากเช่นกัน แต่ข้อมูลเกี่ยวกับกงสีในเหมืองนั้นมีน้อยมาก รู้เพียงแต่ว่าตั้งแต่สยามเข้ามาควบคุมกิจการเหมืองแร่ใน ค.ศ. 1892 เจ้าของเหมืองจะต้องจ่ายค่าภาษีดิบูกที่เรียกว่า “ภาษีดิบูกค่าภาคหลวง” ให้กับรัฐในอัตรา 10 เปอร์เซ็นต์ของรายได้จากดิบูก⁴⁶ แต่ในกรณีของเหมืองเล็ก ๆ ในยะลา และรามัน ก่อนที่สยามจะเข้ามาควบคุม เจ้าของเหมืองจะจ่ายสัมปทาน

⁴⁴ เรื่องเดียวกัน, 328.

⁴⁵ Walter Bourke, “Some Archaeological Notes on Monthon Puket.” *Journal of the Siam Society* 2, no. 1 (1905): 55.

⁴⁶ James Ingram, *Economic Change in Thailand 1850-1970* (Stanford University Press, 1971), 99.

การทำเหมืองโดยชาวยดีบุกให้เจ้าเมืองมลายูผ่านเจ้าหน้าที่ในเบตงในราคาตายตัว เหมืองในรามันเป็นเหมืองขนาดเล็ก มีคนงานประมาณ 12-40 คนต่อเหมือง แต่พอสยามเข้ามาควบคุม เจ้าของเหมืองจะต้องจ่ายให้สยามโดยตรงผ่านนายอำเภอ แต่ดีบุกที่หาได้ในแถบนั้นบางครั้งไม่สามารถขายเป็นเงินได้ทันทีเพราะอยู่ห่างไกล กงสีทั้งชาวจีนและฝรั่งจึงร่วมกันลงชื่อขอสยามเสียภาษีเป็นเนื้อดีบุกแทนเงินซึ่งสยามก็ยินยอม⁴⁷ ใน ค.ศ. 1904 มีบันทึกว่าสยามให้สัมปทานหาแร่ดีบุกในเมืองรามันกับชาวต่างชาติหลายคนเป็นที่ดินหมื่นกว่าไร่ดังจะเห็นได้จากตาราง 1

ตาราง 1 รายชื่อคนที่ได้รับสัมปทานจากสยามทำเหมืองดีบุกที่เมืองรามันปี 1904⁴⁸

ชื่อ	ตำบล/อำเภอ	จำนวนไร่	ระยะเวลาที่ได้รับ (ปี)
จีนยูนลัน	ตะเนาะปูเต๊ะ/ เบเจาะ	23	15
จีนจุงสี	ตะเนาะปูเต๊ะ/ เบเจาะ	64	10

⁴⁷ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ม-ร.5 ม/89/2 เรื่อง รายงานพระยาศักดิ์ เสนีถึงกรมหลวงดำรงราชานุภาพ ปี 1907 (16 ตุลาคม ร.ศ. 126).

⁴⁸ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ร.ศ. 121-122 เล่ม 2 (กรุงเทพฯ : คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย สำนักนายกรัฐมนตรี, 2546), 483-525.

ไม่ระบุ	ไม่ระบุ	20	10
ดาโต๊ะจางวาง กิมเซ่ง	อีดำ/เบตง	76	25
จิ้นจู้บสิน	ตะเนาะปูเต๊ะ/ เบเจาะ	5	5
จิ้นคก	ตะเนาะปูเต๊ะ/ เบเจาะ	7	15
จิ้นฉิน	ปงใต้/เบตง	265	20
จิ้นกิว	ปงเหนือ/เบตง	234	20
จิ้นอาฮีน	ปายยังใต้/เบตง	5	5
จิ้นล็กอน	เพ็ด/เบตง	150	10
เจะนิง	อีดำ/เบตง	299	20
ซี.อาร์.อี ฟ รอมส์	ไม่ระบุ	ไม่ระบุ	1
แอล แบรด เดน	ไม่ระบุ	ไม่ระบุ	1
แฮร์รี่ เอฟ นัท เตอร์	อีดำ/เบตง	3000	ไม่ระบุ
ซีแซล เฟอร์ส	อีดำ/เบตง	3000	ไม่ระบุ
โทมัส โจนส์	อีดำ/เบตง	3000	ไม่ระบุ

จากตารางข้างต้นจะเห็นได้ว่าคนที่ขอสัมปทานหาแร่ดีบุกและแร่ต่าง ๆ ในเมืองรามันนั้นนอกจากเจ๊ะนิงแล้วเป็นคนต่างชาติทั้งหมด และชาวต่างชาตินั้นส่วนใหญ่เป็นคนจีน ไม่มีรายละเอียดว่าคนจีนเหล่านี้เป็นใครมาจากไหนแต่คนจีนเหล่านี้น่าจะเป็นกงสีหรือนายทุนรายย่อย เพราะดูจากเนื้อที่ที่ได้สัมปทานแล้วไม่เยอะเมื่อเทียบกับชาวตะวันตก อีกประการหนึ่งจะเห็นว่าคนที่ได้สัมปทานทำเหมืองอีต่าหรืออินตัน ในปีนั้นส่วนใหญ่เป็นคนอังกฤษ ได้สัมปทานเป็นเนื้อที่เยอะมากโดยไม่ได้ระบุว่าได้สัมปทานกี่ปี คนพวกนี้มีแนวโน้มว่าขอสัมปทานไปแต่ในนามแต่ไม่ได้ทำจริง หรือขอแล้วนำสัมปทานไปขายให้กับคนอื่น เรียกว่า นักล่าสัมปทาน และการรังวัดที่ดินก็ยังไม่ชัดเจนจึงเกิดปัญหาที่ทับซ้อนเป็นคดีความกันมาก เรื่องนี้เป็นปัญหามานานแล้ว สยามจึงตั้งกรมโลหกิจ ขึ้นมาใน ค.ศ. 1891 เพื่อจัดระบบการให้สัมปทาน⁴⁹ แต่ดูจากกรณีของรามันแล้วแม้แต่ใน ค.ศ. 1904 ก็ยังมีการขอสัมปทานแต่ในนามอยู่

⁴⁹ John Heal, "The Tin Mining Industry," in *The Political Economy of Siam, 1851-1910*, ed. Chattip Nartsupha and Suthy Prasartset, 159-174 (Bangkok: The Social Science Association of Thailand, 1981), 166; พรรณี อวนสกุล, "กิจการเหมืองแร่ดีบุกกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจภาคใต้ของประเทศไทย พ.ศ. 2411-2474," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, แผนกวิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522), 195.

4. สังคมในเหมืองดีบุกและปัญหาเขตแดน

อย่างที่กล่าวในตอนต้นว่าประวัติศาสตร์ของเหมืองในยุคแรก อาจถือได้ว่าเป็นประวัติศาสตร์ของคนจีนโพ้นทะเล เมื่อคนจีนมีจำนวนมากขึ้นเรื่อย ๆ ก็กลายเป็นสังคมเล็ก ๆ เกิดชนชั้นในสังคมนั้น ๆ เกิดหัวหน้าชุมชนหรือกัปิตัน เจ้าภาษีและกงสี ซึ่งบทบาทเหล่านี้มักทับซ้อนกัน แยกกันไม่ได้ เช่น กัปิตันในปัตตานีขึ้นมาเป็นกัปิตันได้จากการเป็นคนเจ้าภาษีมาก่อนและเป็นนายทุนทำเหมืองไปในเวลาเดียวกัน เจ้าภาษีส่วนใหญ่เป็นทั้งพ่อค้าเอาเงินไปขายให้คนในเหมืองและเก็บภาษีในเวลาเดียวกัน (หรือไม่ก็เป็นพ่อค้ามาก่อน) แต่ไม่ว่าพวกเขาจะมีบทบาทอะไร สิ่งหนึ่งที่ต้องทำคือการผูกสัมพันธ์กับเจ้าเมืองชาวมลายู ก่อนที่สยามจะเข้ามาบริหารการปกครองในเจ็ดหัวเมือง กัปิตันต้องมีความสัมพันธ์อันดีกับเจ้าเมืองเพราะมิเช่นนั้นแล้วจะไม่ได้รับหน้าที่เก็บภาษี กงสีก็เช่นกัน พวกเขาต้องขอสัมปทานหรือเช่าที่ดินจากเจ้าเมืองมาทำเหมือง

สังคมในเหมืองเป็นอย่างไร สิ่งแรกที่เรารู้ คือ มีความเป็นพหุสังคมสูง คนงานในเหมืองมีจำนวนคละกันไปตั้งแต่หลักสิบไปถึงหลักร้อยซึ่งไม่ได้มีแต่ผู้ชายแต่มีผู้หญิงและเด็กด้วย และไม่ได้มีแต่คนจีนชาติเดียวแต่ประกอบไปด้วยคนหลากหลายเชื้อชาติไม่ว่าจะเป็นชาวมลายูจากที่ต่าง ๆ เช่น ปัตตานี เปรัก และไทรบุรี คนไทยสยาม ชาวยุโรป อย่างอังกฤษและคนออสเตรเลีย ในภูเกิดเหมืองแต่ละแห่งมีคนงานเป็นจำนวนมาก เกิดเหตุจลาจลบ่อยทำให้ต้องมีตำรวจรักษาความปลอดภัยซึ่งมักเป็นแขกซิกซ์และชาวมลายู การที่มีคนหลากหลายชาติพันธุ์มาอยู่รวมกันแบบนี้ไม่ได้หมายความว่าคนพวกนี้มีความเสมอภาคกัน สมมติตั้ง

ข้อสังเกตว่ามีการจัดระดับชนชั้นของคนในนั้นด้วย⁵⁰ ในเหมืองอินตันมีคนจีนจากเคดะห์หรือไทรบุรีมาเปิดร้านน้ำชาตามถนนในตลาดโดยนำสินค้าจากเปรักและปีนังมาขาย คนมลายูส่วนใหญ่ทำการเกษตรและเลี้ยงช้าง คนมลายูบางคนมารับจ้างทำงานในเหมืองด้วยแต่มักได้ค่าจ้างน้อยกว่าคนจีน⁵¹ ส่วนคนไทยซึ่งน่าจะมีจำนวนไม่มากนักมักจะทำการเกษตร คนพวกนี้มีการเคลื่อนย้ายถิ่นฐานค่อนข้างสูง เวลาเมื่อใดมีคณงานเยอะคนก็จะไปรวมตัวที่นั่น แต่ถ้าเหมืองใดกลายเป็นเหมืองร้างคนก็ย้ายที่ทำการไปเหมืองอื่นแทน

นอกจากข้าวปลาอาหารแล้วฝิ่นก็เป็นของจำเป็นของแรงงานจีนเพื่อผ่อนคลาย แต่ฝิ่นนั้นมักมีราคาแพงจึงเกิดการลักลอบเอาฝิ่นเถื่อนซึ่งมีราคาถูกกว่าเข้ามาขาย ฝิ่นที่ขายกันตอนนั้นแต่ละเมืองจะมีการประมูลซื้อฝิ่นแล้วไปขายต่อให้กับประชาชนอีกที เจ้าเมืองบางเมืองให้คนจีนผูกขาดการขายฝิ่นและเก็บภาษีฝิ่น โดยปกติแล้วเจ้าภาษีจากปัตตานีจะเป็นคนเอาฝิ่นเข้ามาขายในเหมืองอินตันโดยขายในราคาถูกละ 50 เหรียญ แต่ปรากฏว่ามีคนจีนคนอื่นลักลอบซื้อมาจากเปรักแล้วมาขายถูกกว่าในราคาถูกละ 43 เหรียญ ทำให้คนจีนสองเจ้าทะเลาะกันเอง ข้าหลวงมณฑลปัตตานีต้องเรียกคนจีนสองฝ่ายมาทำสัญญากันและให้นายอำเภอเป็นคนรับซื้อและรับขายฝิ่นในราคากลางคือถูกละ 45 เหรียญ นอกจากนี้แล้วยังมีการแอบเล่นการพนันกันในเหมืองแต่ยังมีเจ้าหน้าที่ไม่พอสอดส่องดูแล ทำให้ฝรั่งที่เป็นผู้จัดการเหมืองใน

⁵⁰ Warrington Smyth, *Five Years in Siam : from 1891-1896*, vol. 1-2 (Bangkok: White Lotus, 1994), 328-330.

⁵¹ National Archive of the United Kingdom, FO 276. Report on Ragae Concession by J.B.M. Leech, 1896.

นั้นต้องช่วยนายอำเภอจับคนร้ายบ่อย ๆ⁵²

อย่างไรก็ตามปัญหาฝิ่นเถื่อนและการพนันอาจจะยังไม่หนักหนาเท่าปัญหาการจลาจลของคนในเมืองและการยกพวกตีกันของคนจีนในเมืองซึ่งดูจะเกิดขึ้นอยู่บ่อย ๆ ในภูเก็ตช่วงปี 1890 แรงงานจีนในเมืองทุ่งคาเป็นจำนวนมากรวมตัวก่อการจลาจลเอาของมาปิดกั้นถนน รัฐบาลไม่มีกำลังพอที่จะปราบปรามจึงต้องขอกำลังจากทหารเรือเอารือรบมาปราบ⁵³

ในเมืองอินตัน ค.ศ. 1907 ก็เกิดเหตุการณ์คนจีนในเมืองยกพวกตีกันเนื่องจากคนจีน 2 คนไปเที่ยวโรงโสเภณีแล้วเกิดการหึงหวงผู้หญิงคนเดียวกัน เป็นเหตุให้เกิดการทะเลาะวิวาทและยกพวกตีกันจนเป็นเรื่องใหญ่โต ฝรั่งในเมืองต้องช่วยระงับความไม่สงบไว้หลายครั้ง เรื่องลงเอยที่สยามจับตัวคนจีน 2 คนนั้นไปติดตามให้ฮั้วการฟ้องศาลสั่งจำคุกคนละ 3 เดือน ในปีก่อนหน้านั้นยังเกิดเรื่องเถาแก็งจีนซึ่งได้รับแต่งตั้งจากสยามให้เป็นนายเมือง 2 คนไม่อยู่ในบังคับบัญชาทำให้พระยาสุขุมนัยวินิต ข้าหลวงมณฑลนครศรีธรรมราชซึ่งกำกับดูแลติดตามอยู่ในตอนนั้นต้องเรียกทั้ง 2 คนมาตักเตือนและทำทัณฑ์บน⁵⁴ ไม่มีรายละเอียดว่าหลังจากนั้นเถาแก็งจีนเชื้อฟังสยามหรือไม่แต่แสดงให้เห็นว่าสังคมในเมืองเป็นสังคมปิดและไกลหูไกลตาจากทางการ

⁵² ปิยดา ชลวร, “เรื่องเล่าจากเมืองตึก: สังคมและการเมืองในชายแดนสยาม-มาเลเซียในยุคอาณานิคม,” *รัฐศาสตร์สาร* 38, ฉ. 3 (2560): 79.

⁵³ Warington Smyth, *Five Years in Siam : from 1891-1896*, vol. 1-2 (Bangkok: White Lotus, 1994), 329.

⁵⁴ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มร.5ม /89/2 เรื่อง รายงานพระยาศักดิ์ เสนี ตรวจราชการอำเภอเบตง (16 ตุลาคม ร.ศ. 126).

มีเจ้าถิ่นคุมกันเองจึงเป็นการยากที่รัฐจะเข้าไปควบคุม⁵⁵ เรียกได้ว่าในเหมืองมี “กฎเหมือง” มากกว่ากฎหมาย เพราะความเป็นเอกเทศของเหมืองในบริเวณที่ยากแก่การเข้าไปถึง เหมืองจึงมีการปกครองตนเองค่อนข้างสูง ไม่ได้ขึ้นกับเจ้าปกครองในเมืองท่า เป็นเหมือนที่บางคนเรียกว่า “autonomy vis-a-vis downstream rulers”⁵⁶ สังคมคนจีนจึงเปรียบเสมือน “รัฐภายในรัฐ”⁵⁷

อีกเรื่องหนึ่ง คือ ปัญหาการค้าเขตแดน เนื่องจากรามันมีเขตแดนติดกับเปรูคของมลายา ในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 ที่อุตสาหกรรมเหมืองและการค้าบริเวณนั้นเจริญ จึงมีการรุกร้าเขตแดนของคนในเปรูคและไทรบุรีเข้ามาบ่อย ๆ “คนในเปรูค” ในที่นี้ไม่ได้หมายความว่าคนท้องถิ่นอย่างเดียวแต่รวมถึงชาวต่างชาติด้วย จากรายงานใน ค.ศ. 1893 มีแขกชาวเข้ามาซื้อโค กระบือ มีฝรั่งสร้างทางเข้ามาในเขตของรามันแต่เจ้าเมืองรามันกลับไม่ห้ามปรามและไม่ได้รายงานให้ฝั่งสยามรู้ และยังมีชาวจีนอีก 2 ราย รายหนึ่งมาจากเปรูคเข้ามาตั้งโรงงสีหาขายพาราและทำขายพารา อีกรายมาจากไทรบุรีมาตั้งโรงงสีเหมือนกันแต่ไม่แน่ชัดว่าเป็นโรงงสีอะไร ลำพังการเข้ามาตั้งโรงงสีคงจะไม่ใช่ปัญหาอะไร แต่ปัญหามีอยู่ว่าคนที่ตั้งโรงงสีทำขายพาราไม่ได้เอาขายพาราไป

⁵⁵ ปิยดา ชลวร, “เรื่องเล่าจากเหมืองดีบุก: สังคมและการเมืองในชายแดนสยาม-มาเลเซียในยุคอาณานิคม,” *รัฐศาสตร์สาร* 38, ฉ. 3 (2560): 79-80.

⁵⁶ Koh Keng We, “Familiar strangers and stranger-kings: Mobility, diasporas, and the foreign in the eighteenth-century Malay world,” *Journal of Southeast Asian Studies*. 48, no. 3 (2017), 407.

⁵⁷ Carl Trocki, “Chinese Revenue Farms and Borders in Southeast Asia,” *Modern Asian Studies* 43, no. 1 (2009).

ขายในรามันแต่กลับไปขายที่เปรักแทน ทำให้พ่อค้าในรามันร้องเรียนไปยังสงขลา⁵⁸ อีก 2 ปีต่อมาก็มีฝรั่งเข้ามาสร้างบ้านเรือนและสร้างโรงศาลที่แขวงหนึ่งในเมืองรามันโดยไม่ได้ขออนุญาต ทำให้เจ้าเมืองรามันรายงานเรื่องนี้ไปที่สงขลา⁵⁹

คงชี้ว่าการที่รัฐบาลอาณานิคมของอังกฤษรุกล้ำเข้ามายังเขตแดนหัวเมืองมลายูของไทยในช่วงทศวรรษ 1890 นั้นไม่ได้เป็นนโยบายของรัฐบาลอาณานิคมเพียงอย่างเดียวแต่เป็นแรงกดดันจากนายทุนชาวอังกฤษที่อยากเข้าไปทำเหมืองในแถบนั้นด้วย โดยพวกเขาจะขอสัมปทานทำเหมืองจากเจ้าเมืองมลายูและต่อมาดินแดนแถบนั้นก็มักเป็นข้อพิพาทจนสยามต้องยอมยกดินแดนให้อังกฤษ เรื่องนี้มีส่วนศึกษาออกมาพอสมควรจึงจะไม่ลงเอยในรายละเอียด⁶⁰ ในกรณีของเหมืองอินตันก็เช่นกัน ใน ค.ศ. 1900 จากข้อตกลงเรื่องเขตแดนระหว่างเปรักกับรามัน อังกฤษได้ดินแดนแถบตอนเหนือของเปรักไปอีก 700 กว่าตารางไมล์ ต่อมาในค.ศ. 1909 ก็ได้เพิ่มอีกจนเหมืองอินตันตกไปอยู่

⁵⁸ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ม-ร.5 ม49/69 เรื่อง รายงานเรื่องคนจีนจากเประมาตั้งกงสีในเขตรามัน (26 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 111-22 มิถุนายน ร.ศ. 112).

⁵⁹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ม-ร.5ม 49/71 เรื่อง รายงานเรื่องอังกฤษรุกแดนเมืองรามัน (3 พฤษภาคม ร.ศ. 114-6 มิถุนายน ร.ศ. 114).

⁶⁰ เช่น สายจิตต์ เหมินทร์, “การเสียรัฐไทรบุรี กลันตัน ตรังกานูและปดิสของไทยให้แก่อังกฤษในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2507), พรธนาม เถาธรรมสาร, “การปกครองหัวเมืองภาคใต้ทั้ง 7 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519), Tom Marks, *The British Acquisition of Siamese Malaya (1896-1909)* (Bangkok: White Lotus Press, 1997).

ในเขตของเปรค์ไป⁶¹

5. สรุป

เรื่องราวของเหมืองในรามันบอกอะไรเพิ่มเติมเกี่ยวกับอุตสาหกรรมเหมืองและประวัติศาสตร์ในบริเวณนั้นได้ ประการที่หนึ่ง การศึกษาเรื่องของเหมืองในยุคนั้นไม่ใช่การเน้นไปที่การทำเหมืองเพียงอย่างเดียว แต่เป็นการดูไปถึงความสัมพันธ์กับกลุ่มคนหลายกลุ่มไม่ว่าจะเป็นเจ้าปกครองท้องถิ่นชาวมลายู อิทธิพลที่เข้ามาจากภายนอกอย่างรัฐบาลอาณานิคมอังกฤษและสยาม หัวหน้าชุมชนจีนหรือกัปตันจีน ตลอดจนนายทุนจีนและแรงงานจีนในเมือง พวกเขาเหล่านี้เป็นผู้ร่วมทุนแบ่งผลประโยชน์กันแต่ในขณะเดียวกันก็เป็นคู่แข่งกันด้วย แต่ละฝ่ายต่างก็มีบทบาทในด้านการเมืองและเศรษฐกิจและมีความเกี่ยวพันกันอย่างแยกไม่ออก

ประการที่สอง สังคมในเหมืองดีบุกในแถบตอนในของคาบสมุทรมลายูนั้นแตกต่างจากเหมืองในแถบตะวันตกของคาบสมุทรตรงที่เหมืองในแถบตะวันตกอย่างภูเก็ต ระนองนั้นเจ้าเมืองเป็นคนจีน มีอำนาจในการเมืองและการควบคุมเหมืองเต็มที่ ส่วนเปรค์ก็ตกอยู่ในการปกครองของอังกฤษตั้งแต่ ค.ศ. 1824 ทำให้สุลต่านมีอำนาจแต่

⁶¹ Philip King, "From periphery to centre: shaping the history of the central peninsula," (PhD diss., University of Wollongong, 2006), 145.

เพียงในนาม แต่ในยะลาและรามันนั้นเจ้าเมืองชาวมลายูยังมีอิทธิพลอยู่อย่างน้อยก็จนถึงคริสต์ศตวรรษที่ 19 นอกจากพวกเขาจะเป็นเจ้าของที่ดินแล้ว ยังควบคุมการคมนาคมขนส่งสินค้าและตีบุกด้วยในยุคที่สาธารณูปโภคอย่างถนนและโทรเลขยังเข้าไปไม่ถึง การทำเหมืองดีบุกและเหมืองทองในแถบรามันตลอดคริสต์ศตวรรษที่ 19 จึงไม่ใช่มีเพียงนายทุนต่างชาติกับคนจีนแค่สองฝ่าย แต่เจ้าเมืองท้องถิ่นก็มีบทบาทด้วยไม่น้อย อย่างไรก็ตามกล่าวได้ว่าการเก็บภาษีอย่างตามอำเภอใจและการแก่งแย่งอำนาจและผลประโยชน์จากเหมืองของเจ้าเมืองมลายูน่าจะเป็นปัจจัยหลักที่ทำให้เมืองในยะลาและรามันไม่สามารถพัฒนาได้เท่าเมืองฝั่งภูเก็ตและระนอง

ประการที่สาม ความเป็นพหุสังคมและการข้ามเขตแดนไปมาของคนในปรีดและรามัน ทำให้เราต้องกลับมาทบทวนแนวคิดเรื่องเขตแดนและรัฐชาติกันใหม่ เพราะจากกรณีของปรีดและรามันจะเห็นได้ว่าในช่วงก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 20 มีคนข้ามเขตแดนไปซื้อสินค้าหรือเข้าไปลงทุนทำางสีหรือสร้างบ้านเรือนในรามันอยู่เป็นประจำ หากมองจากฝ่ายปกครองอย่างสยามแล้วในบางครั้งก็เป็นการรุกร้าเขตแดนเช่นการเข้ามาสร้างทางและปลูกบ้านเรือน แต่สำหรับคนในแถบนั้นแล้วเป็นเรื่องปกติในชีวิตประจำวัน การข้ามเขตแดนจะเป็นปัญหาเมื่อเกิดการขัดผลประโยชน์ทางการค้าขึ้นมากกว่า สังคมในเหมืองก็ประกอบไปด้วยคนหลากหลายเชื้อชาติไม่แพ้ในสังคมเมืองท่า แนวคิดเรื่องรัฐชาติการกำหนดลัทธิชาติของคนในบริเวณเขตแดนและการตีเส้นเขตแดนจึงเป็นแนวคิดที่เกิดขึ้นในยุคหลัง

หัวเมืองตอนในอย่างรามันและยะลาเป็นส่วนหนึ่งของไทยก็จริง แต่มองจากการทำเหมืองดีบุกแล้ว มีความเชื่อมโยงกับทางฝั่งตะวันตกมากกว่า เช่น เคดะห์และปีนัง เพราะดีบุกถูกนำไปขายที่นั่น ผีนก็นำเข้ามาจากปีนัง คนจีนหลายคนจากปีนังก็เข้าไปเป็นคนเก็บภาษีในรามัน ในกรณีนี้จึงจะมองจากกรอบของชาติไม่ได้ ต้องมองในบริบทของสังคมในบริเวณนั้น การศึกษาเรื่องของเหมืองดีบุกและชุมชนในนั้นจึงถือเป็นการศึกษาประวัติศาสตร์สังคมและเศรษฐกิจในบริเวณที่เป็นจุดบอดที่สุดจุดหนึ่งในหน้าประวัติศาสตร์ไทยและประวัติศาสตร์คาบสมุทรมลายู

บรรณานุกรม

เอกสารที่ไม่ได้มีการเผยแพร่

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กระทรวงมหาดไทย
ม-ร.5 ม/89/2 เรื่อง รายงานพระยาศักดิ์สินีถึงกรมหลวงดำรง
ราชานุภาพ ปี 1907 (16 ตุลาคม ร.ศ 126).

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กระทรวงมหาดไทย
ม-ร.5 ม 2.14/50 เรื่อง Report on a Journey through the Malay
Peninsula by Phya Sri Sahadheb and J. Westengard (24
ธันวาคม ร.ศ 127).

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กระทรวงมหาดไทย
ร. 5 ม. 49/74 เรื่อง รายงานไปรเวทกรมหลวงดำรงราชานุภาพ
ถึงพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (10 ธันวาคม
ร.ศ119).

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กระทรวงมหาดไทย
ม-ร.5 ม49/69 เรื่อง รายงานเรื่องคนจีนจากเประมาตั้งกงสีในเขต
รามัน (26 กุมภาพันธ์ ร.ศ 111-22 มิถุนายน ร.ศ 112).

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กระทรวงมหาดไทย
ม-ร.5ม 49/71 เรื่อง รายงานเรื่องอังกฤษรุกแดนเมืองรามัน (3
พฤษภาคม ร.ศ 114).

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กระทรวงมหาดไทย ร. 5 ม. 49/76 เรื่อง รายงานกรมหลวงดำรงราชานุภาพถึง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเรื่องแต่งตั้งพระยา รามันคนใหม่ (9 เมษายน ร.ศ121).

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กระทรวงมหาดไทย ร.5 ม. 49/83 เรื่อง รายงานของหลวงราชบุรณการกิจถึงกระทรวง มหาดไทย (20 สิงหาคม ร.ศ129).

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กระทรวงเกษตร พานิชายการ ม-ร.5กษ/5 เรื่อง พระยาสุรศักดิ์มนตรีชี้แจงเรื่อง ประทานบัตรทำการแร่เหมืองยะลา เทพา รามันห์ (11 มกราคม ร.ศ 108-22 มีนาคม ร.ศ113).

National Archive of the United Kingdom, Foreign Office, FO276.

เอกสารภาษาไทย

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. พระราชหัตถเลขาพระบาท สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ร.ศ. 121-122 เล่ม 2. กรุงเทพฯ : คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย สำนักนายกรัฐมนตรี, 2546.

พรณี อวนสกุล. “กิจการเหมืองแร่ดีบุกกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจภาคใต้ของประเทศไทย พ.ศ 2411-2474.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, แผนกวิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522.

พรณงาม เก้าธรรมสาร. “การปกครองหัวเมืองภาคใต้ทั้ง 7 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, แผนกวิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519.

ภูวดล ทรงประเสริฐ. *ทุนจีนปักชำได้ ภูมิหลังเบื้องลึกทุนใหญ่ในพื้นทะเล*. บรรณาธิการโดย จิรพรรณ อัญญาโพธิ์. กรุงเทพฯ : ทิปปัง พอยท์, 2546.

ปิยดา ชลวร. *ประวัติศาสตร์ปัตตานีในคริสต์ศตวรรษที่ 16-18: จากบันทึกของจีน รวีกว และญี่ปุ่น*. เชียงใหม่: ซิลค์เวอร์ม, 2554.

_____. “เรื่องเล่าจากเหมืองดีบุก: สังคมและการเมืองในชายแดนสยาม-มาเลเซียในยุคอาณานิคม.” *รัฐศาสตร์สาร* 38, ฉบับที่ 3 (กันยายน -ธันวาคม 2560): 60-87.

ศุภิมา นฤมล วงศ์สุภาพ. *สาวไยตระกูล “งานทวี” แลวิถีและพลังมังกรใต้*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2544.

ศุภการ สิริไพศาล. *พัฒนาการของกลุ่มทุนและเครือข่ายธุรกิจท้องถิ่นในภาคใต้ของประเทศไทยจากอดีตถึงปัจจุบัน*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2560.

สายจิตต์ เหมินทร์. “การเสียดัฐไทรบุรี กลันตัน ตรังกานูและปติสของ
ไทยให้แก่อังกฤษในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัว.” วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต, คณะอักษรศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2507.

“หลวงสำเร็จกิจกรจางวาง ทายาทเมืองปัตตานี.” ทายาทหลวงสำเร็จ
กิจกรจางวาง เมืองปัตตานี. สืบค้นเมื่อวันที่ 25 พฤษภาคม 2561,
www.kananurak.com.

เอกสารภาษาต่างประเทศ

Andaya, Barbara W. *Perak, the Abode of Grace: A Study of an
Eighteenth-Century Malay State*. Kuala Lumpur: Oxford
University Press, 1979.

Andaya, Barbara W. and Andaya, Leonard Y. *A History of Malaya*.
London: Palgrave Macmillan, 1982.

Bourke, W. Walter. “Some Archaeological Notes on Monthon
Puket.” *Journal of the Siam Society* 2, no. 1 (1905): 49-259.

Cameron, William. “On the Patani.” *Journal of Strait Branch of the
Royal Asiatic Society* 11 (1883): 121-142.

Cushman, Jennifer. *Family and State: The Formation of a Sino-Thai Tin-mining Dynasty 1797-1932*. Singapore: Oxford University Press, 1991.

Dodge, Nicholas. "Mineral Production on the East Coast of Malaya in the Nineteenth Century." *Journal of the Malaysian Branch of the Royal Asiatic Society* 50, no. 2 (1977).

Everitt, W.E. "The Rahman Mines at Intan," *The Malayan Historical Journal* 2 (1955): 104-107.

Heal, John H. "The Tin Mining Industry." in *The Political Economy of Siam, 1851-1910*, edited by Chattip Nartsupha and Suthy Prasartset, 159-174. Bangkok: The Social Science Association of Thailand, 1981.

Heidhues, Mary Somers. "Chinese Settlement in Rural Southeast Asia : Unwrittten Histories." in *Sojourners and Settlers-Histories of Southeast Asia and the Chinese, in honor of Jennifer Cushman*, edited by Anthony Reid and Kristine Alilunas-Rodgers. St Leonards, NSW : Allen & Unwin, 1996.

Helten, Jean-Jacques van; and Jones, Geoffrey Jones. "British business in Malaysia and Singapore since the 1870s." in *British Business in Asia since 1860*, edited by R.P. T. Davenport-Hines and Geoffrey Jones. Cambridge: Cambridge University Press, 1989.

Ingram, James C. *Economic Change in Thailand 1850-1970*.
California: Stanford University Press, 1971.

King, Philip. "From periphery to centre: shaping the history of the
central peninsula." PhD diss., University of Wollongong,
2006.

_____. "Chinese Enterprise and Malay Power: Nineteenth
Century Central Malaya from a Regional Perspective."
Chinese Southern Diaspora Studies 1 (2007): 97-105.

Koh, Keng We. "Familiar strangers and stranger-kings: Mobility,
diasporas, and the foreign in the eighteenth-century Malay
world." *Journal of Southeast Asian Studies* 48, no.3 (2017):
390-413.

Loh, Francis Kok-Wah. *Beyond the Tin Mines: Coolies, Squatters
and New Villagers in the Kinta Valley, Malaysia, c. 1880-
1980*. Melbourne: Oxford University Press Australia, 1989.

Marks, Tom. *The British Acquisition of Siamese Malaya (1896-
1909)*. Bangkok: White Lotus Press, 1997.

Maxwell, W.E. "The Dutch in Perak." *Journal of the Straits Branch
of the Royal Asiatic Society* 10 (1882): 245-267, 1882.

Milner, Anthony. *Kerajaan – Malay Political Culture on the Eve of Colonial Rule*. Kuala Lumpur: Strategic Information and Research Development Center, 2016.

Reid, Anthony. "Chinese Mining Frontier in Southeast Asia." in *Chinese Circulations: Capital, Commodities, and Networks in Southeast Asia*, edited by Eric Tagliacozzo and Wen-Chin Chang. Durham and London: Duke University Press, (2011): 22-36.

Skeat, W.W. "Reminiscences of the Expedition by the late W.W. Skeat, M.A, leader of the expedition." *Journal of the Malayan Branch of the Royal Asiatic Society* 26, no. 4 (1953): 9-147.

Smyth, H. Warington. *Five Years in Siam : from 1891-1896*, vol. 1-2. Bangkok: White Lotus, 1994.

Tetsuro, Tojo. "Jukyuseki kouhan Malay Hantou Perak ni okeru kajin kousangyo – roudoushakoyou houhou no henka to shissou mondai wo chushin ni." *Shigaku Zasshi* 117, no. 4 (2008): 1-25.

Trocki, Carl. "Chinese Revenue Farms and Borders in Southeast Asia." *Modern Asian Studies* 43, no. 1 (2009): 335-362.

Wong, Lin Ken. *The Malayan Tin Industry to 1914 : with special reference to the states of Perak, Selangor, Negri Sembilan and Pahang*. Arizona: University of Arizona Press, 1965.

Wu, Xiao An. *Chinese business in the making of a Malay state 1882-1941 Kedah and Penang*. Singapore: NUS Press, 2010.

Ueda, Yoko. "Sino-Thai Entrepreneurs and the Provincial Economies in Thailand" in *Alternate Identities- The Chinese of Contemporary Thailand*, edited by Tong Chee Kiong and Chan Kwok Bun. Singapore: Brill Academic Publishers; Time Academic Press, 2001.

Yip, Yat Hoong. *The Development of the Tin Mining Industry of Malaya*. Kuala Lumpur: University of Malaya Press, 1969.